

Η συμβολή και το έργο του Αμίλκα Αλιβιζάτου στην Ορθόδοξη Εκκλησιολογία*

Σταύρος Γιαγκάζογλου

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος και το έργο του

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος (1886-1969)¹, καθηγητής του Κανονικού Δικαίου και της Ποιμαντικής και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών έζησε και έδρασε στον 20ό αιώνα, στον κατεξοχήν αιώνα της εκκλησιολογίας. Η συμβολή και το έργο του επικεντρώθηκε στην ανάδειξη των θεμελιωδών αρχών, κριτηρίων και προϋποθέσεων της ορθόδοξης εκκλησιολογίας και στην εργώδη προσπάθειά του για την αναμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας και Κράτους αλλά και στη διαμόρφωση και υποστήριξη των υποδομών του ποιμαντικού, κοινωνικού και ανθρωπιστικού έργου της Εκκλησίας της Ελλάδος σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες και συγκυρίες. Στα εξήντα περίπου έτη ενεργού δράσης του ο Αμίλκας Αλιβιζάτος αγωνίστηκε σταθερά και αταλάντευτα για την ανόρθωση των εκκλησιαστικών πραγμάτων στην Ελλάδα σε όλα σχεδόν τα επίπεδα².

* Η παρούσα μελέτη παρουσιάστηκε ως εισήγηση στο συνέδριο της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου «Θεολογικές Προσωπογραφίες IV, Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος και η νεοελληνική θεολογία: Πανεπιστημιακή διδασκαλία, εκκλησιαστική διακονία και οικουμενικός διάλογος, Συνεδριακό Θεσσαλίας, Μελισσάτικα, Βόλος, 6-7 Μαΐου 2022».

¹ Σχετικά με το ακριβές έτος γέννησης του Αμίλκα Αλιβιζάτου βλ. τις εισηγήσεις της Δέσποινας Μιχάλαγα («Η παρουσία του Αμίλκα Αλιβιζάτου στην Ακαδημία Αθηνών») και του Γεράσιμου Κονιδάρη («Αμίλκας Αλιβιζάτος: Ένας ρηξικέλευθος νομο-κανονολόγος») στο συνέδριο της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου «Θεολογικές Προσωπογραφίες IV, Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος και η νεοελληνική θεολογία: Πανεπιστημιακή διδασκαλία, εκκλησιαστική διακονία και οικουμενικός διάλογος, Συνεδριακό Θεσσαλίας, Μελισσάτικα, Βόλος, 6-7 Μαΐου 2022».

² Ο Γεράσιμος Κονιδάρης παρέχει μια διεξοδική ανασκόπηση της προσωπικότητας και του πολύπτυχου έργου του Αμίλκα Αλιβιζάτου στο έργο του «Εορτασμός Ιωβηλαίων Καθηγητή Α. Αλιβιζάτου», *Ευχαριστήριο, τιμητικός τόμος επί τη 45ετηριδί της επιστημονικής δράσεως και τη 35ετηριδί τακτικής καθηγεσίας Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήναι 1958, σσ. 51-120. Βλ. επίσης, Γερασίμου Κονιδάρη, «Ο Αμίλκας Σ. Αλιβιζάτος εν τη Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος και τη Ορθοδοξία (1887-1969) (Αναθεώρησις και συμπλήρωσις Βιογραφίας του 1958)», *Εκκλησία* 1/15 Οκτωβρίου 1969, αριθ. 22-23, σσ. 486-501. Βλ. επίσης την πλέον πρόσφατη μελέτη της Βασιλικής Σταθοκώστα, *Θεολογία, Εκκλησιολογία, Διακονία στο έργο του Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, εκδ. Έννοια, Αθήνα 2015.

Στο πολιτικό και νομοθετικό έργο του ο Αλιβιζάτος διακρίθηκε ως προϊστάμενος των εκκλησιαστικών (μετέπειτα γενική διεύθυνση και τώρα γενική γραμματεία θρησκευμάτων) στο υπουργείο των εκκλησιαστικών και της παιδείας³ και μάλιστα κάτω από τις πλέον δυσχερείς συνθήκες του εθνικού διχασμού στον οποίο αναμίχθηκε και η Εκκλησία της Ελλάδος. Σε αντίξοες πολιτικές και εθνικές περιστάσεις κατά τον Μεσοπόλεμο συμμετείχε το 1914-1915, παρά το νεαρόν της ηλικίας του, στην περίφημη νομοπαρασκευαστική επιτροπή εκκλησιαστικών νομοθετημάτων (Επιτροπή Ευταξία) και στην επόμενη δεκαετία διαμόρφωσε νέο καταστατικό χάρτη για τη διοίκηση της Εκκλησίας, αλλά και ευρύτερες πολιτικές και κανονικές προϋποθέσεις για την απελευθέρωση της ελλαδικής Εκκλησίας από το μαουερικό πολιτειοκρατικό καθεστώς της απόλυτης πρόσδεσής της στο κράτος⁴. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος σε αγαστή συνεργασία με τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο και τον συνάδελφό του στη Θεολογική Σχολή των Αθηνών Γρηγόριο Παπαμιχαήλ, θα επιχειρήσουν με πολλαπλούς τρόπους μεγάλης κλίμακας και πνοής ανανεώσεις στην οργάνωση και δομή αλλά και στο ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος, στη μόρφωση του κλήρου με την αναδιοργάνωση της Ριζαρείου Σχολής, στη δημιουργία θεολογικών οικοτροφείων και ιδρυμάτων εκπαίδευσης στο ποιμαντικό, κοινωνικό και ιεραποστολικό έργο της Εκκλησίας. Αξιοποιώντας τις γνωριμίες και σχέσεις του με ετερόδοξες Εκκλησίες της Ευρώπης και της Αμερικής, ο Αμίλκας Αλιβιζάτος προώθησε σημαντικά ποσά για την υποστήριξη των οργανωτικών, ποιμαντικών και φιλανθρωπικών δομών της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το ίδιο έπραξε και στη δεκαετία του 1950 μετά τους καταστροφικούς σεισμούς που έπληξαν τότε τα Επτάνησα (1953), δημοσιεύοντας πάντοτε τα πλήρη στοιχεία παραλαβής και διανομής της εν λόγω μεγάλης οικονομικής βοήθειας των ξένων Εκκλησιών⁵.

³ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Το Κανονικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας», *Θεολογία* 1-2/1940, σσ. 45-46.

⁴ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της Εκκλησιαστικής Πολιτικής εν τω ελληνικώ Κράτει*, Αθήναι 1932. Βλ. επίσης, Γερασίμου Κονιδάρη, «Εορτασμός Ιωβηλαίων Καθηγητή Α. Αλιβιζάτου», *Ευχαριστήριον, τιμητικός τόμος επί τη 45ετηριδι της επιστημονικής δράσεως και τη 35ετηρίδι τακτικής καθηγησίας Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήναι 1958, σσ. 69-70. Για το γενικότερο πλαίσιο της ανανέωσης της εκκλησιαστικής κατάστασης και πολιτικής κατά τον μεσοπόλεμο και τη σχέση του με την ευρύτερη πορεία της ελλαδικής Εκκλησίας από την ίδρυσή της βλ. την κοινωνική και ιστορική τεκμηρίωση και ανάλυση του Anastassios Anastassiadis, *La Réforme Orthodoxe, Église, État et société en Grèce à l'époque de la confessionnalisation post-ottomane (1833-1940)*, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome (BEFAR), Athènes 2020.

⁵ Πρόκειται για ποικίλες προσφορές σε χρήματα, υποτροφίες, τρόφιμα, είδη ένδυσης, αγροτικό εξοπλισμό, είδη υγιεινής, νοσοκομειακό εξοπλισμό, είδη γραφείου, σχολικά είδη, έξοδα περίθαλψης σεισμόπληκτων, χρηματικά ποσά για την ανοικοδόμηση ναών και ιδρυμάτων προς πρόσωπα, ιδρύματα και φορείς της ελλαδικής Εκκλησίας. Βλ. Καθηγητού Αμίλκα Αλιβιζάτου, Γενικού Γραμματέως Επιτροπής Αλληλοβοηθείας και Σχέσεων μετά των Ξένων Εκκλησιών και Αντιπροσώπου εν Ελλάδι της

Ένας άλλος σημαντικός πυλώνας δράσης του Αμίλκα Αλιβιζάτου ήταν η σταθερή συμμετοχή του από πολύ νωρίς σε όλες τις πρόδρομες κινήσεις, στις οργανώσεις και στα μεγάλα συνέδρια της αρξάμενης κυρίως από το 1920 Οικουμενικής Κίνησης, καθώς επίσης και η ενεργός συμμετοχή του στην ίδρυση και λειτουργία του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών από το 1948 και εντεύθεν⁶.

Ο τρίτος πυλώνας δράσης του Αμίλκα Αλιβιζάτου υπήρξε το πλούσιο επιστημονικό, διδακτικό και ακαδημαϊκό έργο του στη θεολογική επιστήμη, το οποίο αναπτύχθηκε σταδιακά και αποτέλεσε σταθερό άξονα, κινητήρια δύναμη, αλλά και προϋπόθεση για την όλη εκκλησιαστική και διαχριστιανική δραστηριότητά του. Οι εξαιρετικές σπουδές στη Γερμανία με διακεκριμένους καθηγητές της εποχής⁷, η έκτακτη γλωσσομάθειά του, η ανάπτυξη επιστημονικής σκέψης και μεθοδολογίας σε διαρκή ανατροφοδότηση με την ενεργό συμμετοχή του στα εκκλησιαστικά και διαχριστιανικά πράγματα της εποχής του, διαμόρφωσαν έναν σπουδαίο θεολόγο και ακαδημαϊκό άνθρωπο. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος άφησε το σημαντικό ίχνος του σε πολλές γενιές θεολόγων, κληρικών, αλλά και μετέπειτα καθηγητών των δύο Θεολογικών

Παγκοσμίου Εκκλησιαστικής Υπηρεσίας (Church World Service), *Έκθεσις της προς την Εκκλησίαν της Ελλάδος συνδρομής των Ξένων Εκκλησιών και της Αμερικανικής Κυβερνήσεως: από της 1ης Μαΐου 1954 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1955, από 1ης Ιουλίου 1955 μέχρι 30ης Ιουνίου 1956 και από της 1ης Ιουλίου 1956 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1957*, Τόμοι 3.

⁶ Βλ. Βασιλική Σταθοκώστα, *Θεολογία, Εκκλησιολογία, Διακονία στο έργο του Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, εκδ. Έννοια, Αθήνα 2015· «Η θεολογική και οικουμενική σκέψη στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα: Η συμβολή του Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου», *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμένη: Μελέτες – Άρθρα*, εκδ. Παρρησία, Αθήνα 2015, σσ. 117-170. Στυλιανού Τσομπανίδη, «Ανιχνεύοντας την οικουμενική δυναμική της Ορθοδοξίας. Εκκλησία και εκκλησίες στη σκέψη του Αμίλκα Αλιβιζάτου», συλ. τόμος *Αγωγή αγάπης και ελευθερίας, τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Χρήστο Κ. Βασιλόπουλο*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 499-536 και στο έργο του ίδιου, *Οικουμενικά Πορτρέτα, Εκκλησιολογικές και κοινωνικοηθικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2018, σσ. 15-56.

⁷ Στη Γερμανία ο Αμίλκας Αλιβιζάτος παρακολούθησε τα μαθήματα των Biesched, Mahling, Troeltsch, Brieger, Hauck, Harnack. Βλ. Γεράσιμου Κονιδάρη, «Εορτασμός Ιωβηλαίων Καθηγητή Α. Αλιβιζάτου», *Ευχαριστήριο, τιμητικός τόμος επί τη 45ετηριδί της επιστημονικής δράσεως και τη 35ετηριδί τακτικής καθηγεσίας Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήναι 1958, σσ. 56-57. Το φιλελεύθερο και κριτικό πνεύμα του Αμίλκα Αλιβιζάτου, μολονότι αναγνωρίζει και εξαίρει τη συμβολή του δασκάλου του Adolf von Harnack στη θεολογική επιστήμη, δεν θα τον εμποδίσει να προβεί σε οξεία κριτική στα σημεία που διαφωνεί ιδίως ως προς τη θεωρία του Γερμανού θεολόγου για τον βίαιο εξελληνισμό του Χριστιανισμού. Βλ. την ομιλία του στο πανεπιστήμιο Αθηνών «Εις μνημόσυνον Adolf von Harnack», Αθήναι 1931 (18-23), όπου ο Αλιβιζάτος ασκεί γόνιμη κριτική στον Adolf von Harnack (*Lehrbuch der Dogmengeschichte* (1886–89 *The History of Dogma, das Wesen des Christentums*) για τον οποίο η απλή και αφελής διδασκαλία του Ιησού σκιάστηκε με την ανάμιξη στοιχείων της ελληνικής φιλοσοφίας. Ο περίφημος εξελληνισμός του Χριστιανισμού προκάλεσε τον θάνατο του πρώιμου Χριστιανισμού μέσω του εξελληνισμού του δόγματος διά της φιλοσοφίας και εκκλησιαστικής θεολογίας και ότι αυτό στην μεν Ορθοδοξία απέμεινε να ζει μονάχα στη *λατρεία* ως ιερό λείψανο, στη δε παπική Εκκλησία ως *κανονικό δίκαιο*, ενώ στον Προτεσταντισμό απέβη αρχή απόλυτης και κατά συνείδηση ελεύθερης αντίληψης του καθενός. Ο Αλιβιζάτος, παρά την ευρυμάθεια, την οξύνοια και τον θαυμασμό του για τον προτεστάντη ιστορικό και θεολόγο, αποδίδει τη θεωρία αυτή του Harnack στις επιδράσεις που άσκησαν πάνω του οι Αυγουστίνος, Λούθηρος και Γκαίτε ως διαφορά της δυτικής νοοτροπίας και ερμηνείας του δόγματος στη Δύση και στην Ανατολή αλλά και εξαιτίας απαράδεκτων υπερβολών και μονομερειών.

Σχολών μας με την ενδιαφέρουσα διδασκαλία, την επιστημονική συγγραφή, την προσωπική έγνοια, την ακαδημαϊκή και πρακτική υποστήριξη των φοιτητών του⁸, τις πολλές εκκλησιαστικές, θεολογικές και εν γένει ακαδημαϊκές πρωτοβουλίες του και προπαντός με τη διαρκή νεότητα⁹ και δημιουργικότητα της θεολογικής σκέψης του, συνδέοντας απaráμιλλα τη θεολογική επιστήμη με τη ζωή της Εκκλησίας. Μεταξύ των πρωτοβουλιών του επισημαίνουμε την πραγματοποίηση του Α΄ Συνεδρίου Ορθόδοξης Θεολογίας στην Αθήνα το 1936 και τον πρωτότυπο και εμπνευσμένο εορτασμό των 1900 ετών από την έλευση του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα. Στο Α΄ Συνέδριο Ορθόδοξης Θεολογίας, το οποίο εμπνεύστηκε ο Αλιβιζάτος αρκετά χρόνια νωρίτερα και διοργάνωσε εν τέλει ως κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής, ετέθησαν σχεδόν όλα τα σημαντικά ζητήματα της ορθόδοξης θεολογίας στη συνάντησή της με τη νεωτερικότητα, το ζήτημα της αυτοσυνειδησίας και της κάθαρσης της ορθόδοξης θεολογίας από τις ξένες επιδράσεις από την άλωση και εντεύθεν, η ανάγκη συμμετοχής στα σύγχρονα θεολογικά δρώμενα, η δημιουργική επικαιροποίηση της πατερικής θεολογίας στον 20ό αιώνα και η γόνιμη και εμπνευσμένη μαρτυρία και συμμετοχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην αναπτυσσόμενη οικουμενική κίνηση. Από το συνέδριο αυτό ξεκίνησε η γόνιμη φιλία και συνεργασία του Αμίκα Αλιβιζάτου με τον Γεώργιο Φλωρόφσκυ, αλλά και με πολλούς άλλους θεολόγους από τις ορθόδοξες χώρες των Βαλκανίων και του Ινστιτούτου του Αγίου Σεργίου στο Παρίσι. Το συνέδριο αυτό, όπως και ο ίδιος ο Αλιβιζάτος ανέπτυξε σε όλο το εύρος του επιστημονικού έργου του, έθεσε ουσιαστικά την «ημερησία διάταξη» της θεολογικής ανανέωσης της Ορθόδοξης θεολογίας, οι καρποί της οποίας εμφανίστηκαν κατά τις δεκαετίες του 1950-1960 και εξής¹⁰. Ορθώς έχει λεχθεί ότι κατά κάποιο τρόπο, τόσο η σκέψη του Αμίκα

⁸ Το ενδιαφέρον του Αμίκα Αλιβιζάτου, πέρα από την επιστημονική καθοδήγηση περιλάμβανε υποτροφίες σπουδών στο εξωτερικό, δεξίωση των φοιτητών στην οικία του, εκπαιδευτικές εκδρομές. Είναι εξόχως αποκαλυπτική η υποστηρικτική στάση και συναντίληψη προς τους φοιτητές του, όπως εκφράζεται στις μαρτυρίες των καθηγητών Γεράσιμου Κονιδάρη και Ορέστη Καλογήρου οι οποίοι ευεργετήθηκαν από τον Αμίκα Αλιβιζάτο, όταν ήταν φοιτητές στην Αθήνα του μεσοπολέμου. Βλ. Γερασίμου Κονιδάρη, «Λόγος του Κοσμήτορος της Θεολογικής Σχολής εις τον εορτασμό των Ιωβηλαίων του καθηγητού Αμίκα Αλιβιζάτου», όπ.π., σ. 51, 74-75. Ορέστη Καλογήρου, «Επαινος εις τον καθηγητήν Αμίκα Αλιβιζάτον», κατά την ανακήρυξή του ως επίτιμου διδάκτορα στη Θεσσαλονίκη στις 13.11.1959, *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ*, 5/1960, σσ. 245-265.

⁹ Βλ. Σάββα Αγουρίδη, «Αμίκας Αλιβιζάτος, Η 'νεότης' ως το κύριον χαρακτηριστικόν του», *Εκκλησία* (1-15 Οκτωβρίου) 22-23/1969, σσ. 485-486.

¹⁰ Καθώς ο ίδιος ο Αλιβιζάτος εκτιμά το συνέδριο αυτό μετά από δεκατρία περίπου έτη, «Ούτως η γενομένη εν τω Πανορθόδοξω εκείνω Συνεδρίω των Αθηνών εργασία, παρέμεινεν, ούτως ειπείν, η μόνη απαρχή συνεργασίας αλλά και η συνισταμένη της όλης νεωτέρας θεολογικής σκέψεως εν τη νεωτέρα ορθόδοξω Θεολογία. Είναι δε σπουδαίον ότι η εν τω συνεδρίω τούτω γενομένη εργασία θα είναι η αφετηρία και της περαιτέρω συντονισμένης θεολογικής εργασίας και εξελίξεως ευθύς ως αι καιρικά συνθήκαι το επιτρέψουν, δια της συγκροτήσεως μελετωμένων νέων θεολογικών συνεδρίων, τα οποία θα

Αλιβιζάτου όσο και η θεματική του συνεδρίου του 1936 στην Αθήνα έθεσαν προφητικά τους άξονες και τον προσανατολισμό της σύγχρονης ορθόδοξης θεολογίας με κέντρο αφενός την επαναπρόσληψη της πατερικής θεολογίας και, αφετέρου, τον γόνιμο διάλογο με τα θεολογικά ρεύματα της Δύσεως όχι μόνο κατά τον 20ό αλλά και κατά τον 21ο αιώνα¹¹.

Αλλά και το εν πλώ συνέδριο και οι ποικίλες εορταστικές εκδηλώσεις για τα 1900 έτη από την έλευση του Αποστόλου Παύλου¹² στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1951, έδειξαν με εμπνευσμένο τρόπο έναν υπέροχο συνδυασμό μεταξύ θεολογικού συνεδρίου εν εξελίξει, παράλληλων εκκλησιαστικών εορτασμών, δράσεων και επισκέψεων στους τόπους από όπου διήλθε και διέμεινε ο Απόστολος των εθνών στην Ελλάδα. Το συνέδριο αυτό ως δράση της Εκκλησίας της Ελλάδος και των δύο Θεολογικών Σχολών με την οργανωτική εποπτεία του Αμίλκα Αλιβιζάτου, πραγματοποιήθηκε ως παγχριστιανικό προσκύνημα με την ενεργό παρουσία πολλών φοιτητών, εκκλησιαστικών αποστολών από τις κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες, με τη συμμετοχή εκπροσώπων από τις Προχαλκηδόνιες Εκκλησίες, από τις άλλες ετερόδοξες Εκκλησίες και με την παρουσία και συμμετοχή του Γενικού Γραμματέα του ΠΣΕ Willem Adolf Visser't Hooft¹³, επικεφαλής επιτελείου στελεχών του ΠΣΕ. Για πρώτη ίσως και τελευταία φορά γιορτάστηκε ένα τέτοιο γεγονός κατά τρόπο αληθινά οικουμενικό σε μια εποχή κατά την οποία οι καθηγητές των Θεολογικών Σχολών μας συναγωνίζονταν για τη συμμετοχή τους στην οικουμενική κίνηση, οι επίσκοποι σέβονταν και εκτιμούσαν το θεολογικό έργο των ακαδημαϊκών διδασκάλων και οι φοιτητές ελάμβαναν ενεργό μέρος στις εκκλησιαστικές, θεολογικές και οικουμενικές αυτές δράσεις. Είναι η περίοδος κατά την οποία πολλές ομάδες ξένων

επακολουθήσουν εις τας διαφόρους ορθόδοξους χώρας». Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Αι σύγχρονοι θεολογικοί τάσεις εν τη ελληνική ορθοδοξία», *Θεολογία* 1/1949, σσ. 85, υποσ. 1.

¹¹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Αι σύγχρονοι θεολογικοί τάσεις εν τη ελληνική ορθοδοξία», *Θεολογία* 1/1949, σσ. 85 εξ. Βλ. επίσης, Χρυσόστομου Σταμούλη, ««Σταθμοί της Ορθόδοξης Θεολογίας στην Ελλάδα στη διάρκεια του 20ού αιώνα»», *Η γυναίκα του Λώτ και η σύγχρονη θεολογία*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2008, σ. 25. Στυλιανού Τσομπανίδη, «Ανιχνεύοντας την οικουμενική δυναμική της Ορθοδοξίας. Εκκλησία και εκκλησίες στη σκέψη του Αμίλκα Αλιβιζάτου», συλ. τόμος *Αγωγή αγάπης και ελευθερίας, τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Χρήστο Κ. Βασιλόπουλο*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 502-503.

¹² Βλ. Πανηγυρικός τόμος έορτασμού τής 1900ης έπετείου τής ελεύσεως τοῦ Αποστόλου Παύλου εις Ελλάδα, επίμελεια τοῦ γέν. γραμματέως τής επιτροπῆς τοῦ έορτασμοῦ καθηγητοῦ Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, ἐν Αθήναις 1953.

¹³ Για την εκτίμηση του Α' Γενικού Γραμματέα του ΠΣΕ προς τον Αμίλκα Αλιβιζάτο βλ. Γεράσιμου Κονιδάρη, «Εορτασμός Ιωβηλαίων Καθηγητή Α. Αλιβιζάτου», *Ευχαριστήριον, τιμητικός τόμος επί τη 45ετηριδι της επιστημονικής δράσεως και τη 35ετηριδι τακτικής καθηγεσίας Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου*, Αθήναι 1958, σ. 87. Για το πρόσωπο και το έργο του Α' Γενικού Γραμματέα του ΠΣΕ, βλ. Jurjen Zeilstra, *Visser't Hooft, 1900-1985: Living for the Unity of the Church*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2020.

φοιτητών προσέρχονται τα καλοκαίρια στην Ελλάδα σε κατασκηνώσεις εργασίας και το ΠΣΕ αποστέλλει σημαντική υλική βοήθεια προς την Εκκλησία της Ελλάδος σε μια προσπάθεια ανόρθωσης της ελληνικής κοινωνίας από τα τραύματα και τις καταστροφές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου αλλά και από τα δεινά του Εμφυλίου.

Σε μία εποχή που ο διαχριστιανικός διάλογος έκανε τα πρώτα σημαντικά βήματά του και ενώ η ορθόδοξη θεολογία επιχειρούσε να ανακτήσει τη λησμονημένη αυτοσυνειδησία και την πατερική παράδοσή της διαλεγόμενη με τη χριστιανική Δύση, ο Αμίλκας Αλιβιζάτος με το εμπνευσμένο έργο του έθετε τα θεολογικά, ιστορικά και οικουμενικά χαρακτηριστικά της *Una Sancta*. Στην εισήγηση αυτή θα παρουσιάσουμε τις εκκλησιολογικές θέσεις του Αμίλκα Αλιβιζάτου για τη φύση, τη συνείδηση και την καθολικότητα της αρχαίας Εκκλησίας, η οποία συνεχίζεται αδιάκοπα στην Παράδοση της (Ελληνικής) Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η φύση της Εκκλησίας κατά την Ορθόδοξη Παράδοση

Προσεγγίζοντας το ζήτημα για τη φύση της Εκκλησίας, ο Αμίλκας Αλιβιζάτος επισημαίνει εξ αρχής τον σαφέστατα αντισχολαστικό χαρακτήρα του μυστηρίου της Εκκλησίας στην Ορθόδοξη Παράδοση. Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία (ΕΟΕ) και θεολογία σε αντίθεση με τη δυτική χριστιανική παράδοση αποφεύγει τους ακριβείς εννοιολογικούς και σχολαστικούς ορισμούς ακόμη και σημαντικών σημείων της δογματικής διδασκαλίας¹⁴. Μεταξύ άλλων ζητημάτων, ο Αλιβιζάτος επισημαίνει ότι ουδέποτε μέχρι τώρα καθορίστηκε, τουλάχιστον επίσημα, το ζήτημα της φύσεως της Εκκλησίας. Μολονότι σημαντικοί Έλληνες και Σλάβοι θεολόγοι επιχείρησαν να καθορίσουν δογματικά το περί Εκκλησίας ζήτημα, ωστόσο, αυτό δεν έγινε πάντοτε επιτυχώς ή με απολύτως ικανοποιητικό τρόπο. Προφανώς ο Αμίλκας Αλιβιζάτος έχει υπόψη του την περί καθολικότητας ή *sobornost* της Εκκλησίας, ιδέα του Αλέξη

¹⁴ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Αι σύγχρονοι θεολογικοί τάσεις εν τη ελληνική ορθοδοξία», *Θεολογία* 1/1949, σσ. 89 εξ. Ο Αλιβιζάτος θεμελιώνει την έλλειψη δογματικού σχολαστικισμού στον φιλελεύθερο χαρακτήρα και στην εφαρμογή της αρχής της «οικονομίας» της ορθόδοξης πατερικής θεολογίας και της όλης συνειδήσεως της Εκκλησίας. Παρομοίως, κατά τον Γεώργιο Φλωρόφσκυ, η Ορθόδοξη Παράδοση αρνήθηκε να καθορίσει εννοιολογικά το γεγονός της Εκκλησίας, καθ' όσον συνιστά μια ζώσα και βιωματική πραγματικότητα κατεξοχήν. «Η Εκκλησία είναι μάλλον πραγματικότητα που την ζούμε, παρά αντικείμενο που το αναλύουμε και σπουδάζουμε», βλ. π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού, Μία ορθόδοξη ερμηνεία της Εκκλησίας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σ. 13.

Κομιακόφ, η οποία πρωτοεμφανίστηκε στο ρεύμα των Σλαβοφίλων του 19ου αιώνα και κατόπιν αναπτύχθηκε στους κύκλους των Ρώσων θεολόγων της διασποράς¹⁵.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της εκκλησιολογικής συμβολής του Αμίλκα Αλιβιζάτου, θα επισημάνουμε τη σημασία και το περιεχόμενο του επιθετικού προσδιορισμού περί «Ελληνικής» Ορθόδοξης Εκκλησίας, τον οποίο ο Αμίλκας Αλιβιζάτος επέμενε χαρακτηριστικά να χρησιμοποιεί. Αν και ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ανέπτυξε μια σχεδόν παραπλήσια ερμηνευτική για τον λεγόμενο *εκχριστιανισμένο Ελληνισμό* της Ορθόδοξης Εκκλησίας, φθάνοντας ακόμη και στο σημείο να υποστηρίξει ότι ο ιδιότυπος αυτός ελληνισμός, ο Ελληνισμός των δογμάτων, της εικόνας και της λατρείας, είχε γίνει «αιώνια κατηγορία της χριστιανικής ύπαρξης», χαρακτηρίζοντας την ίδια την καθολικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τη διαμόρφωση της θεολογίας των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας¹⁶, ωστόσο δεν προέβη στον επίσημο χαρακτηρισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως «Ελληνικής».

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος επισήμανε ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία ονομάζεται «Ελληνική», διότι ιδρύθηκε και αναπτύχθηκε στην ελληνόφωνη ανατολική Μεσόγειο, εμπνεόμενη από τον ελληνικό πολιτισμό που κυριαρχούσε. Ο Απόστολος Παύλος γράφει στα ελληνικά ακόμη και προς τους Ρωμαίους. Η Καινή Διαθήκη συντάχθηκε εξ αρχής ολόκληρη στα ελληνικά ως γλώσσα του πολιτισμένου κόσμου. Η Εκκλησία της Ανατολής ονομάζεται «Ορθόδοξη», διότι διατήρησε ανέπαφη και δίχως μεταβολή την αποκαλυφθείσα από τον Χριστό πίστη, όπως διερμηνεύθηκε από τους Αποστόλους και τους πρώτους συγγραφείς και Πατέρες της Εκκλησίας μέσα από την κρίσιμη συνάντηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού, η οποία και οδήγησε στο Σύμβολο της Πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως και στις μεγάλες συνθέσεις των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας¹⁷. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος εξαίρει ως ιδιαίτερο γνώρισμα τις δημοκρατικές αρχές του ελληνικού περιβάλλοντος που εμπνέουν την αρχαία χριστιανική Εκκλησία και θα χαρακτηρίσουν σταθερά τη δομή και οργάνωση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αντίθετα, παρατηρεί ότι η ιεραρχική και συγκεντρωτική οργάνωση της δυτικής Εκκλησίας αναπτύχθηκε υπό ισχυρή ρωμαϊκή

¹⁵ Ο Αλιβιζάτος αναφέρει τα ονόματα των Bulgakof, Zankow και άλλων, βλ. *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 15 (υποσημείωση). Το μελέτημα αυτό δημοσιεύθηκε αρχικά στη *Θεολογία* 21/1950, σσ. 26-42. Προφανώς, το έργο του Nicolas Affanasiev για την ευχαριστιακή εκκλησιολογία (1952 και εξής) δεν είχε ακόμη εμφανιστεί σε πλήρη ανάπτυξη ώστε να ληφθεί υπόψη από τον Αλιβιζάτο, μολονότι ο Affanasiev δίδασκε εκκλησιαστική ιστορία και κανονικό δίκαιο στο Ινστιτούτο του Αγίου Σεργίου στο Παρίσι ήδη από τη δεκαετία του 1930.

¹⁶ Βλ. π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, «Η πορεία της Ρωσικής Θεολογίας», στον συλ. τόμο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή*, εκδ. Αδελφότης Θεολόγων «Η Ζωή», Αθήνα 1962, σσ. 32-34.

¹⁷ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 32-33.

επίδραση¹⁸. Ο Αλιβιζάτος επιλέγει και χρησιμοποιεί τον όρο «Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία» (ΕΟΕ), διότι εκτιμά ότι είναι ακριβέστερος του όρου «Ορθόδοξος Εκκλησία», όχι μόνο για να διαφοροποιηθεί από όλες τις αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες (Κοπτική, Αρμενική, Συριακή κ.λπ.), αλλά και γιατί η Ορθοδοξία δεν μπορεί να κατανοηθεί ως προς την ιστορία, τη λατρεία και τη θεολογία που ανέπτυξε μακράν του κυρίως ελληνικού χαρακτήρα της¹⁹. Η ελληνική σύσταση της Ορθοδοξίας αποτελεί ενότητα που διαφοροποιείται προς τη ρωμαϊκή συγκρότηση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Συνάμα, ο Αλιβιζάτος επισημαίνει την τάση πολλών, κυρίως Σλάβων, ορθόδοξων θεολόγων να αποφεύγουν τη χρήση του επιθέτου «Ελληνική» και να χρησιμοποιούν για ευνόητους λόγους τον όρο «Βυζαντινή» ή «Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία». Ωστόσο, καθώς υποστηρίζει, ο θεολογικός, εκκλησιαστικός και λειτουργικός θησαυρός της ΕΟΕ στις διάφορες γλώσσες των ορθόδοξων λαών μεταφράστηκε από την ελληνική γλώσσα. Μπορεί να έγινε κοινό κτήμα των ορθόδοξων λαών, ωστόσο, εφόσον δεν αναγνωρίζεται η πηγή προέλευσης του θησαυρού της Ορθοδοξίας, πρόκειται για οικειοποίηση σε βάρος της ελληνικής πολιτισμικής δημιουργίας και κληρονομιάς. Κατά τον Αμίκα Αλιβιζάτο, είναι άλλο πράγμα η Καινή Διαθήκη στην ελληνική γλώσσα, που δεν είναι ελληνικό δημιούργημα, και άλλο πράγμα οι θεολογικοί, καλλιτεχνικοί και λειτουργικοί θησαυροί της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Είναι γνωστός ο «ελληνορθόδοξος» προσδιορισμός που έχουν σχεδόν όλα τα πρεσβυγενή πατριαρχεία της Ανατολής αλλά και η ονομασία των ορθόδοξων εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών τους είτε στην Ανατολή είτε στη Δύση, εκτός βέβαια από τον προσδιορισμό του πατριαρχείου Μόσχας και των περισσότερων τοπικών Ορθόδοξων Εκκλησιών στα Βαλκάνια. Ωστόσο, η ελληνικότητα της Ορθοδοξίας μετά την άλωση συνδέθηκε κυρίως με τον εθναρχικό ρόλο της Μεγάλης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και μολοντί λειτούργησε συνεκτικά και προστατευτικά για τους ορθόδοξους έναντι των Τούρκων ή έναντι της δράσης των μισιονάριων της Δύσης στην Ανατολή, ο ρόλος αυτός κατόπιν ήλθε αναπόφευκτα αντιμέτωπος με τον διαμορφούμενο εθνικισμό ή εθνοφυλετισμό των ορθόδοξων λαών της Βαλκανικής, με την ιδεολογία της τρίτης Ρώμης και με τον πανσλαβισμό της Ρωσίας. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίστηκε το φαινόμενο της ταύτισης ορθοδοξίας και έθνους στις διάφορες

¹⁸ Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 39.

¹⁹ Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 14-15, υποσ. 2.

Ορθόδοξες χώρες. Το πράγμα καθίσταται πιο σύνθετο ακόμη, μιας και ο παραδοσιακός ήδη από το ύστερο Βυζάντιο αντιλατινισμός και αντιδυτικισμός των ορθόδοξων, προσλαμβάνει εθνικιστικά χαρακτηριστικά (ελληνοκεντρικά, σερβικά κ.λπ.) από τον 19ο αιώνα και εξής. Ο 19ος και ο 20ος αι. ήταν για πολλές ορθόδοξες χώρες περίοδος χειραφέτησης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, περίοδος δημιουργίας των αυτοκέφαλων εθνικών Εκκλησιών²⁰. Συνεπώς, η προνεωτερική σημασία της ελληνικότητας της Ορθοδοξίας, η οποία υπήρξε και η βάση της θεώρησης του Αλβιζάτου και του Φλωρόφσκυ, φαίνεται ότι δεν μπορεί πλέον να αποτελέσει ενοποιητικό στοιχείο στη σύγχρονη Ορθοδοξία. Αυτός ενδεχομένως υπήρξε και ο λόγος που η πρόταση του Αμίκα Αλβιζάτου για την ΕΟΕ τελικά δεν βρήκε απήχηση.

Ο Αμίκας Αλβιζάτος προβαίνει στην ανάπτυξη ενός σχεδίου *περί της φύσεως της Εκκλησίας* κατά τη δογματική αντίληψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τούτο ανεξάρτητα από μεταγενέστερες θεολογικές θεωρήσεις που δεν είναι γενικώς αποδεκτές από την ορθόδοξη θεολογία. Η Εκκλησία είναι θεοσύστατο ίδρυμα, και αποτελείται από εκείνους που με το βάπτισμά τους αποδέχτηκαν και αποδέχονται την πίστη στον Χριστό, την οποία τηρούν ορθοδόξως. Ακολουθεί ο τονισμός έξι σημείων: α) η θεία φύση της Εκκλησίας, β) το σώμα των πιστών, γ) το περιεχόμενο της πίστεως, δ) ο χρόνος αποδοχής της πίστεως, ε) τα μέσα προσοικειώσεως της πίστεως και στ) ο τρόπος διαφύλαξής της.

1. Η Εκκλησία ως θεοσύστατο ίδρυμα

Μοναδικός και αιώνιος αρχηγός και κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος την ίδρυσε και αποτελεί με τα μέλη που συνδέονται μαζί του με τους δεσμούς της αληθούς και ζωντανής πίστες τους ένα ενιαίο και μοναδικό μυστικό σώμα (Κολ. 1,18-24). Ο Ιησούς αποκάλυψε τη σώζουσα αλήθεια του στην Εκκλησία, την οποία επιβεβαίωσε και επισφράγισε με τον θάνατο και την ανάστασή του, φωτίζοντας την οικουμένη με τη διενεργούμενη καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματός του. Τελικός σκοπός της Εκκλησίας είναι η σωτηρία των ανθρώπων μέσω της αποδοχής και προσοικειώσεως της αποκεκαλυμμένης αλήθειας. Τα χριστοκεντρικά αυτά χαρακτηριστικά παρέχουν στην Εκκλησία τον θείο και πνευματικό χαρακτήρα της²¹.

2. Το σώμα των πιστών

²⁰ Βλ. Αμίκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ έποψεως ορθοδόξου*, σσ. 51-51.

²¹ Βλ. Αμίκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ έποψεως ορθοδόξου*, σ. 16.

Η Εκκλησία του Χριστού αποτελείται από ζώντες ανθρώπους και ως εκ τούτου έχει ανθρώπινο χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι η Εκκλησία είναι συγχρόνως θείο και ανθρώπινο καθίδρυμα. Δεν είναι ανθρώπινη κοινότητα διότι αποτελείται μόνον από ανθρώπους κάθε φυλετικής προέλευσης, «ἐκ παντὸς γένους» (Ματθ. 13,47-50), αλλά και διότι επιδιώκει τους σκοπούς της μεταξύ των ανθρώπων, με ανθρώπινα μέσα και διά των ανθρώπων, ἔστω και δια της επιστασίας του Αγίου Πνεύματος. Η δε αλήθεια του Χριστού δεν μεταδίδεται μηχανικά με θαυματουργικό τρόπο αλλά με μέσα προσιτά στον άνθρωπο. Κέντρο της λατρείας είναι το κήρυγμα και η τέλεση των μυστηρίων. Ο λόγος συνυφαίνεται οργανικά με τα μυστήρια, ἔστω και αν τα μυστήρια ενέχουν πνευματικό χαρακτήρα κατεξοχήν. Συνεπώς, η φύση της Εκκλησίας είναι θεία και ανθρώπινη και συνδέεται με τις δύο φύσεις του Χριστού. Με τον διπλό και θεανθρώπινο αυτό τρόπο υπάρξεώς της, η Εκκλησία ασκεί το σωτήριο και απολυτρωτικό έργο του Χριστού.

3. Η Εκκλησία είναι μία

Η μοναδικότητα και ενότητα της Εκκλησίας απορρέει από τη διπλή φύση της. Το είναι και η ταυτότητα της Εκκλησίας είναι μία και ενιαία, διότι ένας είναι και ο ιδρυτής της ο Χριστός. Μία και μόνη είναι η αλήθεια που αποκαλύφθηκε στην Εκκλησία. Ένας και μοναδικός ο δεσμός που συνδέει μεταξύ τους τα μέλη του σώματος της Εκκλησίας, δηλαδή η κοινή πίστη και η αμοιβαία αγάπη. Ούτε μόνη η πίστη ούτε μόνη η αγάπη. Ένας και μοναδικός είναι ο σκοπός της Εκκλησίας, η σωτηρία κάθε συγκεκριμένου ανθρώπου ως μέλους της ανθρώπινης κοινότητας. Ένα τέτοιο σώμα δεν μπορεί παρά να είναι μοναδικό. Στο ένα αυτό σώμα δόθηκε η ύψιστη εξουσία να διενεργείται μέσω των ανθρώπων η φροντίδα της συνέχισης της αποστολής του Χριστού στον κόσμο²².

4. Η πίστη ως θεμέλιο της Εκκλησίας

Θεμέλιο της Εκκλησίας είναι αποκλειστικά η πίστη στον Χριστό, η οποία προσδιορίζεται και ενεργείται έμπρακτα διά της αγάπης, «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5,6), σύμφωνα με την παύλεια εκκλησιολογία. Η Εκκλησία που ιδρύθηκε και κυβερνάται από τον Χριστό, θεμελιώθηκε πάνω στην πίστη των Αποστόλων και καθοδηγείται διαρκώς από το Άγιο Πνεύμα. Το Άγιο Πνεύμα είναι ο εσχατολογικός παράγοντας, ο οποίος πραγματοποιεί στην ιστορία τον τελικό σκοπό του Χριστού, που είναι η σωτηρία των ανθρώπων. Η δε σωτηρία των εκτός της μιας

²² Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, σσ. 16-17.

Εκκλησίας είναι έργο του Θεού υπεράνω της ανθρώπινης γνώσης και θέλησης. Ωστόσο, η αγαθή φροντίδα και μέριμνα του Θεού για τη σωτηρία όλων των πλασμάτων του δεν περιορίζεται από ένα είδος αποκλειστικότητας της σωτηρίας μονάχα εντός των κανονικών ορίων της Εκκλησίας.

Η ΕΟΕ δεν αντιλαμβάνεται την έννοια του αξιώματος τούτου, καθ' ον αποκλειστικό τρόπον εκλαμβάνει τούτον η ΡΚΕ, αλλ' εν τη εννοία της θείας οικονομίας. Ο Θεός ίδρυσε την μίαν Εκκλησίαν διά την σωτηρία του ανθρώπου, αλλ' ουδείς εν τω κόσμω τούτω, ουδ' αύτη η Εκκλησία δύναται να διαθέση την θείαν Του θέλησιν και βούλησιν σχετικώς προς την σωτηρίαν των έξω της Εκκλησίας ευρισκομένων ανθρώπων, αφού ο Θεός θέλει ακριβώς «πάντας ανθρώπους σωθήναι και εις επίγνωσιν αληθείας ελθεῖν» (Α Τιμ. 2,4). Η σωτηρία των έξω της μίας Εκκλησίας είναι τι πέραν της ανθρώπινης θελήσεως και γνώσεως. Η αυθεντία της μοναδικότητός της, οδηγεί αυτήν κατ' ανάγκην εις την αποκλειστικότητα. Η εμπειρία της όμως ως προς την αγαθήν φροντίδα και μέριμναν του Θεού δια τα πλάσματα οδηγεί εις την πεποίθησιν ότι Αυτός δύναται να καθορίση πράγματα τα οποία δεν δύναται να διευθετήσει η Εκκλησία²³.

Το ζήτημα αυτό της παγκοσμιότητας της εν Χριστώ σωτηρίας θα αναπτυχθεί περαιτέρω από τον Ιωάννη Καρμίρη²⁴, πράγμα που δείχνει ασφαλώς την καταλυτική επίδραση που άσκησε η ευρύτητα της θεολογικής σκέψης του Αμίλκα Αλιβιζάτου στην εκκλησιολογική σκέψη και συγκρότηση των νεώτερων ορθόδοξων θεολόγων.

Η Εκκλησία και οι Εκκλησίες

Μολονότι η Εκκλησία είναι μία, ο Αμίλκας Αλιβιζάτος αναφέρεται στο ιστορικό φαινόμενο της ύπαρξης πολλών Εκκλησιών, επισημαίνοντας ότι το γεγονός αυτό παρατηρήθηκε ήδη από την αποστολική και μετα-αποστολική εποχή. Μάλιστα οι εκκλησιολογικοί όροι «Καθολική Εκκλησία» και αργότερα «Ορθόδοξη Εκκλησία» παρουσιάστηκαν ακριβώς εξαιτίας της εμφάνισης και άλλων χριστιανικών ομάδων και κοινοτήτων πέραν της Una Sancta, οι οποίες διεκδικούσαν την ιδιότητα της Εκκλησίας. Ο Αλιβιζάτος εκθέτει τις υφιστάμενες στην εποχή του τέσσερεις θεωρήσεις για το ιστορικό φαινόμενο της πολλαπλότητας των Εκκλησιών. 1. Η μία Εκκλησία εξαφανίστηκε μεταξύ των πολλών Εκκλησιών που δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα. 2.

²³ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 17, υποσ. 2 .

²⁴ Ιωάννη Καρμίρη «Η παγκοσμιότης της εν Χριστώ Σωτηρίας», Ανάτυπον εκ της *Θεολογίας* 51-52, Αθήναι 1981.

Η μία Εκκλησία διαιρέθηκε σε τμήματα, όσες και οι υφιστάμενες Εκκλησίες. 3. Η μία Εκκλησία ταυτίζεται χωριστά με κάθε επιμέρους διαιρεμένη και χωρισμένη από τις άλλες Εκκλησία, διατηρώντας πιθανόν τα ουσιώδη στοιχεία της μίας Εκκλησίας. 4. Από όλες τις υφιστάμενες πολλές Εκκλησίες, μία μόνο δικαιούται να διεκδικεί την ιδιότητα της μίας Εκκλησίας, εφόσον διατήρησε ανόθευτη τη μία αποκεκαλυμμένη αλήθεια από τον Χριστό και ανεξάρτητα από μεταγενέστερες εξωτερικές ιστορικές εξελίξεις της.

Στην ορθόδοξη αντίληψη του Αλιβιζάτου, η τέταρτη αυτή θεώρηση είναι και η μόνη αποδεκτή. Η ΕΟΕ πιστεύει ότι η Εκκλησία ως θείον καθίδρυμα δεν μπορεί ούτε να χαθεί ούτε να διαιρεθεί ούτε να αλλοιωθεί. Η μία Εκκλησία υφίσταται ολόκληρη, άθικτη και αδιαίρετη, ανόθευτη και αμετάβλητη. Η μία Εκκλησία δεν ανακατασκευάζεται και δεν αποκαθίσταται, διότι δεν υπάρχει καμία τέτοια ανάγκη. Η μοναδικότητα της Εκκλησίας είναι απόλυτη και ανελαστική. Ο αδιαίρετος χαρακτήρας της αλήθειας της Εκκλησίας αποκλείει απολύτως κάθε ελαστικότητα ως προς τη μοναδικότητά της. Ο Αλιβιζάτος αναφέρει και σχολιάζει μια σειρά από ευαγγελικά χωρία²⁵ για την ίδρυση της Εκκλησίας, θεωρώντας ότι η ίδρυση της ορατής Εκκλησίας εν τόπω και εν χρόνω από συγκεκριμένους ανθρώπους αποτελεί το περιεχόμενο της ανθρώπινης κατανόησης και εμπειρίας της Εκκλησίας, η οποία, όμως, είναι θεανθρώπινη ως προς τη φύση και την υπόστασή της. Η δε ενότητα της Εκκλησίας αναφέρεται κυρίως στην πίστη, στην αγάπη και στην κοινωνία του Αγίου Πνεύματος. Όλα αυτά αφορούν συγκεκριμένους ανθρώπους και δεν αναφέρονται αφηρημένα στην αόρατη Εκκλησία, αλλά στην ορατή και ιστορικά συγκεκριμένη πραγματικότητα της Εκκλησίας. Το *ορατόν* της Εκκλησίας αφορά στη διοίκηση (τάξη) αλλά και στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της. Η δε δομή της διοίκησης μπορεί να αλλάζει και να εξελίσσεται μορφολογικά. Η Εκκλησία ως σώμα του Χριστού εν χρόνω και εν τόπω συνιστά τη μόνη δυνατότητα προσπέλασης στη Βασιλεία του Θεού²⁶.

Ως προς το πρόβλημα της ύπαρξης πολλών Εκκλησιών, ο Αλιβιζάτος παρατηρεί ότι και στην αρχέγονη Εκκλησία οι Απόστολοι αρνούσαν να εκλάβουν ως εκκλησίες ορισμένες χριστιανικές κοινότητες που δεν ήταν συνδεδεμένες με αυτούς. Συνεπώς, οι ίδιοι οι Απόστολοι δεν δέχονταν την ύπαρξη πολλών Εκκλησιών. Το ίδιο συνέβη και στην μετά-αποστολική εποχή κατά την οποία η μόνη αυθεντική Καθολική

²⁵ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 19-20.

²⁶ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 21-22.

Εκκλησία διατήρησε ανόθευτη την πίστη και απέκρουσε τις διάφορες αιρετικές χριστιανικές κοινότητες, ενώ προσπαθούσε δια της εκκλησιαστικής Οικονομίας να συμφιλιωθεί με αυτές. Οι πολιτικές και ιστορικές συνθήκες συνετέλεσαν ώστε να διατηρηθούν μέχρι σήμερα οι αιρετικές δογματικές διαφορές και η ύπαρξη πολλών και διαφόρων Εκκλησιών. Παρά την ιστορική ύπαρξη πολλών Εκκλησιών, η Εκκλησία είναι μία και η ένωση με αυτήν είναι ο μόνος τρόπος αποκατάστασης της ενότητας των πολλών Εκκλησιών²⁷.

Συνεπώς, η γνωστή *θεωρία των κλάδων*, που εμφανίστηκε αρχικά στους κόλπους του κινήματος της Οξφόρδης²⁸ και επηρέασε κατόπιν την οικουμενική κίνηση και την εκκλησιολογία του ΠΣΕ, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ή κατανοητή από την ορθόδοξη εκκλησιολογία, εφόσον οι πολλές Εκκλησίες χωρίζονται από τη μία Εκκλησία με θεμελιώδεις διαφορές ως προς την ίδια τη φύση και την υπόσταση της Εκκλησίας. Η ένωση των Εκκλησιών σήμερα είναι σχεδόν αδύνατη λόγω ιστορικών και θεολογικών λόγων, καθώς δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα επιμέρους ισχυρές ομολογιακές παραδόσεις που την δυσχεραίνουν. Καθώς παρατηρεί ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, μονάχα η επιστροφή στην ευαγγελική απλότητα της πίστης θα μπορούσε ενδεχομένως να μας οδηγήσει στη λύση του μεγάλου εκκλησιολογικού προβλήματος. Η *Una sancta* δεν αποτελεί εννοιολογική υπόθεση της θεολογικής επιστήμης, αλλά της ζωντανής πίστης «ἐν ἀπλότητι» και «ἐν ἀφελότητι καρδίας» (Μαρκ. 9,23-23. Ιω. 1,47-51. Πρ. 2,46-47). Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος επισημαίνει ότι χρειάζεται οπωσδήποτε μία επιστροφή στην πρωτοχριστιανική απλότητα της πίστεως, πέρα από διανοητικές και σχολαστικές θεωρίες περί της υπάρξεως της Εκκλησίας. Η Εκκλησία βρίσκεται τόσο κοντά μας και μόνο δια της απλής και ανόθευτης πίστεως μπορούμε να την δούμε²⁹.

Η ΕΟΕ είναι η μία Εκκλησία ένεκα της αδιάκοπης ιστορικής συνέχειας προς την αδιαίρετη Εκκλησία. Η δε αδιαίρετη Εκκλησία ήταν αναμφίβολα συνέχεια της αποστολικής μέχρι τουλάχιστον τον 9ο αι. Οι έριδες μεταξύ Ανατολής και Δύσεως οδήγησαν στον σχηματισμό της ΡΚΕ ως νέας Εκκλησίας, οι νεωτερισμοί της οποίας απορρίφθηκαν από την ΕΟΕ. Η απόσπαση του Προτεστантиσμού από τη ΡΚΕ οδήγησε στη σημερινή κατάσταση των διηρημένων Εκκλησιών του χριστιανικού κόσμου.

²⁷ Η εκκλησιολογική αυτή θέση του Αλιβιζάτου φαίνεται να υπόκειται στις αποφάσεις της εν Κρήτη Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας, καθώς μαρτυρεί η απόφαση «Σχέσεις της Ορθόδοξου Εκκλησίας προς τον λοιπόν χριστιανικόν κόσμον». Βλ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Μετά την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας», *Σύναξη* 140/2016, σσ. 56-61.

²⁸ Βλ. Stewart J. Brown & Peter B. Nockles (ed.), *The Oxford Movement: Europe and the Wider World 1830–1930*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

²⁹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 22-23.

Μάλιστα, οι νέες αυτές προτεσταντικές Εκκλησίες αδιαφόρησαν εντελώς για το απομένον και αμετάβλητο τμήμα της αδιαίρετης Εκκλησίας, δηλαδή την ΕΟΕ, και προχώρησαν σε ακόμη περισσότερους νεωτερισμούς από τη ΡΚΕ. Ο Αλβιζάτος αποδίδει το γεγονός αυτό στον αντι-ρωμαϊκό ζήλο της Μεταρρύθμισης και στο εμπέριστατον της Ανατολικής Εκκλησίας³⁰.

Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία ως συνέχεια της Una Sancta

Πέρα από την ιστορική προέλευση και ταυτότητά της, η ΕΟΕ αποτελεί αδιάκοπη συνέχεια της αδιαίρετης μίας Εκκλησίας διότι έχει συγκεκριμένα θεολογικά χαρακτηριστικά: 1. Ο Χριστός είναι η κεφαλή και η αλήθεια ως θεμέλιο της Εκκλησίας και μοναδική βάση της σωτηρίας είναι η ανόθευτη πίστη. 2. Η πίστη στην αποκεκαλυμμένη αλήθεια και η αγάπη ως εμπράγματα έκφραση της πίστεως, αποτελούν τους δύο καίριους πόλους της χριστιανικής και γνήσιας εκκλησιαστικής ζωής. 3. Όπως και στην πρώτη Εκκλησία, στην ΕΟΕ φυλάσσεται άθικτη και αμετάβλητη η τάξη που καθόρισε ο Χριστός. Το πλήρωμα της Εκκλησίας είναι ο κλήρος και ο λαός, το πλήρες σώμα της Εκκλησίας. 4. Η αυθεντία της Εκκλησίας βρίσκεται στο πλήρωμα της Εκκλησίας, θεμελιώνεται στην αποκεκαλυμμένη αλήθεια, όπως διαφυλάσσεται υπό του διοικούντος σώματος και εκφράζεται ορθώς *ερμηνευόμενη* από την Παράδοση *δια της συνειδήσεως της Εκκλησίας* και μάλιστα κατά την έννοια του «*id tenemus quod ubique quod ab omnibus creditum est*»³¹. Η εκκλησιολογική αυτή πραγματικότητα καλείται *sobornost* από τους Ρώσους ορθόδοξους θεολόγους. Πρόκειται για έναν όρο ο οποίος δεν είναι κατά πάντα αντιληπτός και εκφραστικός, τουλάχιστον για τους Έλληνες. 5. Ουσιώδης και κύρια έκφραση της εκκλησιαστικής ζωής στην Ορθόδοξη Παράδοση της Εκκλησίας είναι η ευχαριστιακή λατρεία, η οποία οδηγεί τον πιστό στη μυστική ένωσή του με τον Θεό, ως προσωπική δεξίωση της χάριτος που απορρέει από το λυτρωτικό έργο του Χριστού, από τα γεγονότα της θείας Οικονομίας του Χριστού, όπως η ενσάρκωση, η σταύρωση, η ανάσταση και η ανάληψή του. Επίκεντρο όλων των έργων του Χριστού είναι η ανάστασή του ως σταυροαναστάσιμο Πάσχα. Το χαρακτηριστικό αυτό της ΕΟΕ είναι

³⁰ Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 48.

³¹ Vincentius Lerinensis, *Commonit* I.3: «In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est, ut id teneamus quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est» «Στήν Καθολική Έκκλησία τήν ἴδια, ὅλη ἢ δυνατή μέριμνα πρέπει νά ληφθεῖ, ὥστε νά διασφαλισθεῖ ὅτι τηροῦμε αὐτό πού ἔχει πιστευθεῖ παντοῦ, πάντοτε καί ἀπό ὅλους».

ίδιο με την αποστολική και μετα-αποστολική εποχή τουλάχιστον στην Ανατολή. 6. Ο κανόνας της εκκλησιαστικής ζωής είναι η ζώσα πίστη που πιστοποιείται με την αγάπη, κατ' εντολήν του Χριστού. 7. Η ΕΟΕ δεν αναμειγνύεται στα πράγματα της Πολιτείας, σε κοσμικές και πολιτικές φροντίδες και εν ανάγκη, σε περιπτώσεις βίαιης καταπίεσης και επέμβασης της κοσμικής εξουσίας στη ζωή της, δεν αποφεύγει και το μαρτύριο. Ως προς αυτό το ζήτημα η ΕΟΕ έχει πλουσιότερη πείρα από κάθε άλλη χριστιανική Εκκλησία. 8. Η ύπαρξη και διατήρηση του αρχαίου «καθολικού» πνεύματος και αισθήματος δεν εκφράζεται με εγωιστική ομολογιακή υπεροψία ή υπερηφάνεια, αλλά με πραγματική χριστιανική ταπείνωση στην εκκλησιαστική ζωή.

Το καθολικό αυτό πνεύμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας καταδεικνύεται κατά τον Αλβιζάτο από τα εξής στοιχεία. Η ΕΟΕ δέχεται μόνο τις 7 Οικουμενικές συνόδους. Όπως στην αρχαία Εκκλησία έτσι και σήμερα, η Οικουμενική Σύνοδος ως έκφραση δημοκρατικού πνεύματος είναι η ύψιστη διοικητική αυθεντία. Την Παράδοση αυτή με ζήλο τηρεί άθικτη η ΕΟΕ. Ιστορικές συγκυρίες, λόγω του αραβικού και του τουρκικού ζυγού, δεν έδωσαν τη δυνατότητα στην ΕΟΕ να συγκαλέσει οικουμενική σύνοδο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει εξασθένηση και υποχώρηση της εκκλησιαστικής ζωής ή της ζωντανής εκκλησιαστικής συνείδησης, λόγω των αποθεμάτων της εκκλησιαστικής Παράδοσης. Η ζωτικότητα της ΕΟΕ συνεχίστηκε και μετά την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο και εμφανίζεται δια των εξής ιστορικών γεγονότων: 1. Με το ιεραποστολικό έργο και τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και κυρίως των Ρώσων τον 9ο και 10ο αι. Στο πλαίσιο αυτό έγινε η μετάφραση της Αγίας Γραφής, των λειτουργικών βιβλίων και των σπουδαιότερων θεολογικών συγγραμμάτων στη σλαβονική γλώσσα. Η ΕΟΕ εξέφρασε τον σεβασμό της έναντι των διαφόρων εθνικών γλωσσών, προέβη στην αναγνώριση πολλών αυτοκεφαλίων και νέων πατριαρχείων με πρώτον τη τάξει τον επίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως³². 2. Με τη διατήρηση της πίστης και της εκκλησιαστικής συνείδησης υπό τον ζυγό του Ισλάμ κατά την περίοδο των αραβικών και τουρκικών κατακτήσεων. 3. Με την άνθιση της μυστικής θεολογίας και της σπουδαίας αντιρρητικής θεολογίας από τον 12ο έως τον 16ο αι. και κυρίως σε σχέση με το μέγα δυτικό σχίσμα. Το εν λόγω σχίσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσεως κατέστη δυνατό λόγω της ρωμαϊκής ιδεολογίας και άλλων ιστορικών και πολιτισμικών συντελεστών. Ως γνωστόν, οι ελληνόφωνες χριστιανικές Εκκλησίες της Δύσης (Γαλλία και Ιταλία) βαθμηδόν εξέλιπαν και αναφάνηκαν οι σχηματιζόμενες λατινόφωνες γηγενείς

³² Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 43-44.

Εκκλησίες, οι οποίες συσπειρώθηκαν περί την τοπική Εκκλησία της Ρώμης, η οποία είχε την αίγλη του μαρτυρίου με επικεφαλής τους πρωτοκορυφαίους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο καθώς και ονομαστούς επισκόπους. Η προσωπική αυθεντία ορισμένων επισκόπων οδήγησε σε προσπάθειες πρωτοκαθεδρίας επί των μικρότερων τοπικών Εκκλησιών της Δύσης. Αντίστοιχες επεκτατικές προσπάθειες προς την Ανατολή αποκρούστηκαν από τους εκπροσώπους της πλουσιότερης ανατολικής παράδοσης. Συγκεκριμένες ιστορικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις επέτειναν την ανάπτυξη της Ρώμης στη Δύση. Κατά τον 9ο αι. η συνύπαρξη Ανατολής και Δύσης αναταράσσεται με την επεκτατική πολιτική και τις αντικανονικές αξιώσεις πρωτοκαθεδρίας των παπών στην Ανατολή³³. 4. Με τη διαρκή υποστήριξη των σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών και κυρίως της ρωσικής μέχρι και τα μέσα του 19ου αι. Ωστόσο, η πρόοδος της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία είχε ξεκινήσει ήδη από τον 18ο αι. και κυρίως από τον 19ο αι., ανακόπηκε λόγω της επικράτησης του κομμουνισμού³⁴. Ο Αλιβιζάτος παρατηρεί ότι ιστορικά η χειραφέτηση της ρωσικής θεολογίας από την ελληνική συμπίπτει μάλλον με τη φοβερή πολιτική κρίση στη Ρωσία, όταν εγκαθιδρύθηκε το κομμουνιστικό καθεστώς επί των ημερών του. Η πολιτική αυτή κρίση και στις δύο κατευθύνσεις της, τη θετική και την αρνητική, θεωρούσε ότι εμπόδιζε και ακόμη εμποδίζει εν πολλοίς την πλήρη ανάπτυξη της ήδη χειραφετημένης ρωσικής θεολογίας από την ελληνική θεολογία. Ωστόσο, καθώς παρατηρεί, η πολιτική αυτή κρίση έδωσε την ευκαιρία στους εξόριστους Ρώσους θεολόγους της διασποράς να κάνουν γνωστή «σπουδαίως» την ΕΟΕ και τη θεολογία της στον χριστιανικό κόσμο της Δύσεως, ο οποίος προηγουμένως την αγνοούσε κυριολεκτικά. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος εκτιμά ότι το θεολογικό έργο των Ρώσων της διασποράς προκάλεσε κυριολεκτικά ένα είδος ανάνηψης της Ρωσικής Εκκλησίας, η οποία ζούσε τους τελευταίους αιώνες υπό την πολιτειακή ναρκωτική προστασία του τσαρικού καθεστώτος, και διαμόρφωσε νέα ορθόδοξη εκκλησιαστική ζωή στις χώρες της εξορίας, κυρίως στη Γαλλία και στην Αμερική:

«Οι θεολόγοι ούτοι μετά πολλού θάρρους, παρά τας συμφοράς με έντονον δράσιν προς περαιτέρω εξέλιξιν της ορθοδόξου εκκλησίας και θεολογίας των εντός του ελευθέρου περιβάλλοντος των φιλικών τούτων χωρών και εθνών, ως εις το ιδικόν σας, εις το οποίον ζώσιν οι πρόσφυγες ούτοι. Εντός του ολίγου τούτου χρονικού διαστήματος

³³ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 45-47.

³⁴ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 51-52.

ανέδειξαν ακόμη και μερικούς φιλοσόφους ικανής σπουδαιότητας, ως τον Σέργιον Bulgakow, τον Berdjajef και άλλους. Αυτοί οι Ρώσοι ορθόδοξοι θεολόγοι επέτυχον, βοηθούμενοι και από αντιπροσώπους των λοιπών ορθοδόξων εκκλησιών και ιδία τους Έλληνες, να δια φωτίσουν τον δυτικό κόσμο ως προς την φύσιν και την υπόστασιν της εκκλησίας των, η οποία δι' ους λόγους ανωτέρω είδομεν, είτε παντελώς ηγνοείτο, ή εγνωρίζετο καθ' όλως ελλιπή και ελαττωματικών τρόπων εν τη Δύσει»³⁵.

5. Με την υπέροχη ανάπτυξη και εξέλιξη κυρίως της Ελληνικής Ορθόδοξου Εκκλησίας και της θεολογίας της, και των μη ελληνόφωνων Ορθοδόξων Εκκλησιών από τον 19ο αι. και κυρίως από τις αρχές του 20ου αι. και εφεξής, με την οποία καταδεικνύεται σαφώς η επιτευχθείσα πρόοδος και αναγέννηση, όπως εκδηλώθηκε, εκτός από την υπόλοιπη θεολογική και πνευματική κίνηση, κυρίως μέσω του περίφημου πανορθόδοξου συνεδρίου των Αθηνών το 1936³⁶. Λόγω αυτών των ιστορικών συμβάντων, πέρα από την υπάρχουσα λαϊκή ευσέβεια και πίστη του ορθόδοξου ποιμνίου, ακριβώς εξαιτίας της πλούσιας πατερικής Παράδοσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η γνήσια εκκλησιαστική συνείδηση ουδέποτε χάθηκε, όπως συνέβη σε ορισμένες από τις λεγόμενες αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες.

Τα παραπάνω τονίζονται από τον Αμίκα Αλιβιζάτο, προκειμένου να δείξει ότι η ΕΟΕ δεν είναι απολιθωμένη Εκκλησία. Οι εν λόγω κατηγορίες είναι άδικες, και τα όποια προβλήματα εμφανίζει η σύγχρονη Ορθόδοξη Εκκλησία οφείλονται εν πολλοίς στις ιστορικές αντιξοότητες και δυσχερείς περιστάσεις της Τουρκοκρατίας. Η μαρτυρική διαφύλαξη της πίστης και του ακμαίου χριστιανικού φρονήματος επί αιώνες είναι το μέγα επίτευγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Συνεπώς, είναι σαφές ότι δεν υφίσταται κάποια θεολογική ή εκκλησιολογική «κατάπτωση» της ΕΟΕ, η οποία τονίζεται υπερβαλλόντως λόγω του ότι δεν έχει συγκληθεί στους κόλπους της η Η' κατά σειράν Οικουμενική Σύνοδος. Μάλιστα, επισημαίνει ο Αλιβιζάτος, η εξήγηση του

³⁵ Αμίκα Αλιβιζάτου, *Η Ελληνική Ορθόδοξος Εκκλησία*, (Σειρά μαθημάτων εις το Πανεπιστήμιον και το Οικουμενικόν Ινστιτούτον του Σικάγου, Απρίλιος 1953 & Ιούλιος 1954), Ανάτυπον της Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1955, σσ. 52-53.

³⁶ Ο Αμίκας Αλιβιζάτος παραπέμπει πρωτίστως στα Πρακτικά του εν λόγω συνεδρίου, βλ. *Procès-Verbaux du premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes*, 29 Novembre - 6 Décembre 1936 / publiés par les soins du Hamilcar S. Alivisatos, Pyrsos, Athènes 1939, στο άρθρο του με τίτλο: «Αι σύγχρονοι θεολογικοί τάσεις εν τη ελληνική «Ορθοδοξία», *Θεολογία* 1/1949, σσ. 80-98 και στην περίφημη ομιλία του π. Γεωργίου Φλωρόσκου στα εγκαίνια του Σεμιναρίου του Αγίου Βλαδιμήρου της Νέας Υόρκης το 1948, Georges Florovsky «The legacy and the task of orthodox Theology», *Anglican Theological Review*, Vol. XXXI, No 2 April 1949, σσ. 65-71· ελληνική μετάφραση βλ., π. Γεωργίου Φλωρόφσκου, «Η κληρονομιά και ο σκοπός της Ορθόδοξης Θεολογίας», *Θεολογία* 4/2010, σσ. 21-29.

πράγματος είναι πολύ βαθύτερη και σχετίζεται με το υφιστάμενο και τηρούμενο στην Ορθοδοξία πλήρες αίσθημα και πνεύμα της αρχαίας και αληθινής καθολικότητας.

Η σύγκληση Η΄ Οικουμενικής συνόδου

Η ΕΟΕ έχει σαφέστατη αντίληψη ότι μέγιστο τμήμα του ιστορικού Χριστιανισμού έπαυσε να ανήκει στην ακόμη υφιστάμενη μία καθολική Εκκλησία. Οι μεγάλες εκείνες περιοχές της αρχαίας Εκκλησίας στις οποίες τώρα κυριαρχούν η Ρωμαιοκαθολική και οι άλλες προτεσταντικές Εκκλησίες δεν βρίσκονται πλέον υπό τον έλεγχο της ενιαίας εκκλησιαστικής τάξης και αποσχίστηκαν από τη μητέρα Εκκλησία. Για το ζήτημα του αποχωρισμού των τμημάτων αυτών από τη μία Εκκλησία δεν υπάρχει κάποια επίσημη εκκλησιαστική απόφαση. Οι δε αποφάσεις της ΡΚΕ δεν έχουν καμιά αξία για την Ορθόδοξη ή τις άλλες Εκκλησίες, μιας και η Εκκλησία αυτή με μια σειρά νεωτερισμών που αντιστρατεύονται ακόμη και τις βιβλικές βάσεις της μιας Εκκλησίας, ήταν η πρώτη που αποσχίστηκε. Η δε ΕΟΕ παραμένει το μόνο αμετάβλητο τμήμα της αδιαίρετης Εκκλησίας. Ο χωρισμός επέφερε μεταβολή στη ΡΚΕ και όχι στο αμετάβλητο τμήμα της αδιαίρετης Εκκλησίας, δηλαδή στην ΕΟΕ. Οι νέες εξελίξεις στη Δύση με τη Μεταρρύθμιση δεν μετέβαλαν τη θέση της ΕΟΕ, ενώ οι προτεσταντικές Ομολογίες παρέβλεψαν και λησμόνησαν ακόμη και την ύπαρξή της. Κατά τη φάση του αποχωρισμού των προτεσταντικών Εκκλησιών από τη ΡΚΕ, οι εν λόγω Εκκλησίες δεν επέδειξαν καμία φροντίδα και μέριμνα να αναζητήσουν το ανόθευτο τμήμα της μίας Εκκλησίας από τις διαφθορές των ρωμαιοκαθολικών νεωτερισμών, εναντίον των οποίων εξεγέρθηκαν και πολεμούσαν. Κατά τον Αμίλκα Αλιβιζάτο, άλλο σκοπό είχαν οι θεολόγοι της Τυβίγγης, όταν επιχείρησαν να έλθουν σε επαφή με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία τον Β΄, προκειμένου να ισχυροποιήσουν τη θέση τους έναντι της Ρώμης. Η μόνη δυτική Εκκλησία που στράφηκε προς την Ορθοδοξία μετά την Α΄ Βατικανή Σύνοδο το 1870 ήταν η αποσχισθείσα Παλαιοκαθολική Εκκλησία, η οποία όμως αποκρούστηκε από τις απαράδεκτες οπισθοδρομικές και όχι απλώς συντηρητικές αντιλήψεις των ορθοδόξων θεολόγων που τότε διαχειρίστηκαν το ζήτημα, με αποτέλεσμα να χαθεί μια σημαντική ευκαιρία ανασύνδεσης της ΕΟΕ με τη Δύση, η οποία θα είχε μόνο ευεργετικές συνέπειες για την Ορθόδοξη Εκκλησία και για όλο τον χριστιανικό κόσμο, καθώς θα οδηγούσε σε εξελίξεις και σε σημαντικά αποτελέσματα. Έκτοτε η Παλαιοκαθολική Εκκλησία έτεινε να προσαρμόζεται κυρίως προς το προτεσταντικό περιβάλλον,

καθιστώντας ακόμη πιο δύσκολη την ποθητή ένωση με αυτήν. Έτσι η ΕΟΕ, όντας απομονωμένη και σε αγωνιώδη κατάσταση και δίχως τα απαραίτητα μέσα, δεν μπόρεσε να ασκήσει καμία επαφή και επίδραση της αδιαίρετης Εκκλησίας προς τον νέο διαμαρτυρόμενο κόσμο.

Ενόψει των ανωτέρω εκτεθέντων, επισημαίνει ο Αλιβιζάτος, οι επτά Οικουμενικές Σύνοδοι δεν είναι σύνοδοι της ΕΟΕ, με τη μεταγενέστερη ομολογιακή έννοια, αλλά σύνοδοι της μίας αδιαίρετης Εκκλησίας. Επομένως, η σύγκληση μιας Η' Οικουμενικής Συνόδου θα έπρεπε να γίνει και πάλι από την αδιαίρετη Εκκλησία. Στο σημείο αυτό ακριβώς και εξαιτίας του δημιουργηθέντος φαύλου κύκλου έγκειται, κατά τον Αλιβιζάτο, ο κύριος λόγος για τον οποίο ούτε συνεκλήθη ούτε μπορεί να συγκληθεί προσεχώς η Η' Οικουμενική Σύνοδος. Η ΕΟΕ, μολονότι διατηρεί ισχυρό και ανέπαφο το γνήσιο καθολικό πνεύμα και αίσθημα, δεν προβαίνει στη σύγκληση της Η' Οικουμενικής Συνόδου, διότι δεν επιθυμεί να έχει μία επιπλέον οικουμενική σύνοδο με τη μεταγενέστερη ομολογιακή έννοια, καθόσον με την ίδρυση των νεώτερων Εκκλησιών και ανεξάρτητα από τη φύση και τις αξιώσεις της, ακούσια απέβη αριθμητικά και de facto μία από τις υπάρχουσες Εκκλησίες. Η ΕΟΕ έχει επίγνωση ότι το μεγαλύτερο τμήμα της χριστιανοσύνης είναι εκτός του απομείναντος τμήματος της μίας αδιαίρετης Εκκλησίας, το οποίο αυτή αποτελεί και ότι μόνον όταν λυθεί το πρόβλημα του χωρισμού με την επιστροφή των διηρημένων Εκκλησιών στην ΕΟΕ – όχι βέβαια υπό τον τύπο της μηδέποτε υπαρξιάς ομοιομορφίας– τότε μόνο θα τεθεί και το ζήτημα σύγκλησης της Η' Οικουμενικής Συνόδου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όλες οι χριστιανικές Εκκλησίες θα μετάσχουν με ίσο δικαίωμα σε αυτήν και έτσι θα αποβεί η Η' Οικουμενική Σύνοδος ολόκληρης της αδιαίρετης Εκκλησίας. Το ίδιο συνέβη και με τις συνόδους του 9ου αι. στην Κωνσταντινούπολη επί ιερού Φωτίου το 861 και 879 στην εποχή της έντονης έριδας με τη ΡΚΕ. Το αντίθετο ακριβώς από την ΕΟΕ έπραξε η ΡΚΕ για την ίδια περίοδο, προχωρώντας στη σύγκληση και ονομάζοντας μονομερώς τις δικές της ρωμαιοκαθολικές συνόδους ως οικουμενικές.

Ως εκ τούτου, η ΕΟΕ έχει επίγνωση των υφιστάμενων δυσκολιών για τη σύγκληση της Η' Οικουμενικής Συνόδου, και προτιμά, λόγω του ότι έχει συνείδηση του γνήσιου καθολικού πνεύματος, την απεριόριστη αναβολή της, παρά τη σύγκληση μιας υποτιθέμενης οικουμενικής συνόδου με κριτήρια της μεταγενέστερης ομολογιακής νοοτροπίας. Ωστόσο, η ΕΟΕ μπορεί να συγκαλέσει πανορθόδοξη σύνοδο για να διευθετήσει διάφορα εκκρεμή ζητήματα σε διορθόδοξο επίπεδο και με την τελική επιφύλαξη να εγκριθούν οι αποφάσεις μιας τέτοιας πανορθόδοξης συνόδου από

την, οψέποτε συγκληθεί, νέα οικουμενική σύνοδο. Καθώς παρατηρεί ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει ήδη ξεκινήσει τη διαδικασία αυτή με την προσυνοδική διάσκεψη του 1930 στο Άγιον Όρος³⁷.

Αντίθετα, η ΡΚΕ έλαβε ήδη αποφάσεις στη Σύνοδο του Τριδέντου, χαρακτηρίζοντας ως αιρετικές τις προτεσταντικές Εκκλησίες. Η ΕΟΕ θεωρεί ότι, ανατρέχοντας στην εποχή της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου, όλες αυτές οι Εκκλησίες έξω της ΕΟΕ απλώς δεν υπήρχαν και έτσι δεν υπάρχει καμία επίσημη και αυθεντική συνοδική απόφαση και θέση για τη φύση και την εκκλησιολογική κατάστασή τους. Συνεπώς, η λύση του προβλήματος των εν λόγω Εκκλησιών μπορεί να γίνει αποφασιστική ως προς το δικαίωμα τους να γίνουν όπως είναι ή όπως πρέπει να είναι και πάλι μέλη της μίας αδιαίρετης Εκκλησίας. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος έχει επίγνωση ότι πολλοί δυτικοί θεολόγοι είναι επιφυλακτικοί ως προς την ορθότητα της θέσεώς του αυτής. Ωστόσο, με βάση τα εκκλησιολογικά και θεολογικά κριτήριά της, η ΕΟΕ δεν μπορεί παρά να αναγνωρίζει τον εαυτό της ως το μόνο αμετάβλητο υπόλειμμα της αρχαίας αδιαίρετης Εκκλησίας.

Πάνω σε αυτή τη βάση η ΕΟΕ βλέπει την ανάγκη και την ωφελιμότητα της συμμετοχής της στην οικουμενική κίνηση. Η πρότασή της για την ένωση των Εκκλησιών τίθεται πάνω στην αρχαία βάση της αδιαίρετης Εκκλησίας και θα μπορούσε να αποτελέσει μετά την ενδεχόμενη ένωση τη σταθερή αφετηρία νέας εξέλιξης της μίας χριστιανικής Εκκλησίας στο μέλλον. Καθώς σημειώνει ο Αλιβιζάτος, η θέση αυτή δεν είναι δείγμα οπισθοδρόμησης και στατικότητας, λόγω της απεριόριστης χρονικά αναμονής, διότι η Εκκλησία, εν τω μεταξύ, κάλλιστα μπορεί να διευθετεί τα αναφυόμενα ζητήματα με τη σύγκλιση τοπικών συνόδων, όπως συνέβαινε επί αιώνες και στην αρχαία Εκκλησία. Για τον λόγο αυτό στις νέες συνθήκες της οικουμενικής κίνησης η ΕΟΕ θα επιχειρήσει να μεταπείσει τις πολλές Εκκλησίες να ενωθούν στη μία και αδιαίρετη Εκκλησία και κοινωνία, η οποία θα ενδυναμωθεί, προκειμένου να επιτελέσει τη μεγάλη αποστολή της προς τον κόσμο. Η προσκόλληση στις επτά οικουμενικές συνόδους δεν είναι, λοιπόν, δείγμα ιστορικής αδράνειας και οπισθοδρόμησης, αλλά σημείο και κριτήριο της υπάρχουσας ζωντανής καθολικής συνείδησης στην ΕΟΕ για την αποκατάσταση της *Una Sancta*. Αν η αποκατάσταση της ενότητας της μιας χριστιανικής Εκκλησίας και η επανεύρεση της *Una Sancta* δεν βασιστεί πάνω στο γνήσιο καθολικό αίσθημα, τότε ιστορικά θα είναι αδύνατη. Η

³⁷ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 24-30.

Εκκλησία ουδέποτε έπαυσε να υφίσταται ως μία και ενιαία Εκκλησία. Και αυτή η ύπαρξή της αντιτίθεται στις προσπάθειες περί δήθεν αποκατάστασής της³⁸.

Η συνείδηση της Εκκλησίας

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, εκφράζοντας ενδεχομένως και άλλους Έλληνες θεολόγους, θεωρούσε ότι η ρωσική ιδέα του sobornost ως καθολικότητα και συνοδικότητα δεν ήταν πάντοτε μια έννοια θεολογικά και εκκλησιολογικά σαφής και διαυγής. Ο ίδιος πρότεινε την έννοια της «συνείδησης της Εκκλησίας», την οποία επιχείρησε να παρουσιάσει αναλυτικότερα και σε ειδική μελέτη του³⁹. Ωστόσο, ο Αλιβιζάτος παραδέχεται ότι η έννοια της συνείδησης της Εκκλησίας παραμένει ακόμη αόριστη και απροσδιόριστη θεολογικά, μολοντί υφίσταται και αναφαίνεται στην όλη διαμόρφωση της εκκλησιαστικής ζωής. Θεωρεί, λοιπόν, ότι το ζήτημα αυτό δεν έχει μελετηθεί προηγουμένως και αποτελεί ένα ερευνητικό εγχείρημα στο οποίο ελπίζει να συνδράμουν και άλλοι ερευνητές. Ωστόσο, επισημαίνει ότι τα ελατήριά του δεν είναι μονάχα επιστημονικά, αλλά κυρίως εκκλησιολογικά, καθόσον από την ανάδειξη συγκεκριμένων αρχών και προϋποθέσεων για τη θεώρηση της συνείδησης της Εκκλησίας εξαρτάται η ορθή κατανόηση της υπόστασης, της φύσης και του πολιτεύματος της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως οργανικού συνόλου, εν όψει μάλιστα και των ευρύτερων διαχριστιανικών και οικουμενικών εξελίξεων ως προς το ζήτημα της φύσεως της Εκκλησίας.

Κατά τον Αλιβιζάτο, η εσωτερική πεποίθηση κάθε μέλους της Εκκλησίας για την απολύτως ορθή και ακλόνητη εκκλησιαστική πίστη, η οποία βασίζεται στην Αγία Γραφή και στην Παράδοση της Εκκλησίας, εκφράζει τη συνείδηση της Εκκλησίας. Η ευσυνείδητη και ενσυνείδητη ομολογία και υπεράσπιση της πίστης δημιουργεί μια ευρύτερη και πάνδημη εκκλησιαστική αντίληψη και νοοτροπία για τα εκκλησιαστικά πράγματα. Πρόκειται για έναν καθαρό και διαφανή ορθόδοξο πνευματικό διαφωτισμό, ο οποίος ασκείται ποιμαντικά και εκφράζεται συνοδικά από την Εκκλησία. Η καθαρότητα αυτή της ενσυνείδητης πίστης αποτελεί το ασφαλές κριτήριο και τον μοναδικό γνώμονα της αληθινής υπόστασης και ευστάθειας της Εκκλησίας αλλά και της γνησιότητας του βίου της. Όταν η Εκκλησία για ιστορικούς λόγους προσέλαβε ή

³⁸ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 31-33 και ιδιαίτερα υποσ. 1 στη σ. 31.

³⁹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η συνείδησις της Εκκλησίας*, ανάτυπον εκ της «Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής» του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1955, σσ. 1-39.

εν πολλοίς αντικατέστησε τον προσδιορισμό της από «καθολική» σε «ορθόδοξη» Εκκλησία, είναι φανερό ότι η έννοια του όρου «συνείδηση της Εκκλησίας» προσέλαβε ανάλογη σημασία. Ο Αλιβιζάτος επισημαίνει εδώ την προτίμηση της Ανατολικής Εκκλησίας στην ποιοτική νοηματοδότηση του όρου «καθολική» Εκκλησία, με την έννοια δηλαδή της πληρότητας και ορθοδοξίας της πίστεως και όχι απλώς με την έννοια της γεωγραφικής παγκοσμιότητας και εξάπλωσης της Εκκλησίας. Η ιστορική αυτή μετατόπιση διαμορφώθηκε μετά τη σύνοδο της Εφέσου και εκφράστηκε μέσω του γνωστού αποφθέγματος του αγίου Βικεντίου επισκόπου Λειρίνου⁴⁰. Η μία Καθολική και Ορθόδοξη Εκκλησία διακρίνεται από τις νοθείες, διαβρώσεις και μεταβολές των αιρέσεων, όπως ο Γνωστικισμός και τα διάφορα ιουδαϊζόντα ή ελληνίζοντα συστήματα⁴¹. Ενδεχομένως, ο Αλιβιζάτος να διέβλεπε πέρα από τον συγκεκριμένο χαρακτήρα της σημασίας του sobornost και μια αδιόρατη τάση «κολεκτιβοποίησης» ή αποπροσωποποίησης στη ρωσική αντίληψη της ενότητας και καθολικότητας της Εκκλησίας ως οργανισμού σχέσεων.

Οπωσδήποτε, η ορθόδοξη «συνείδηση της Εκκλησίας» κατά τον Αλιβιζάτο δεν αφορά την περιορισμένη και μεταγενέστερη ομολογιακή σημασία και μάλιστα σε αντίθεση προς τις ετερόδοξες Εκκλησίες, αλλά την αρχαία, περιεκτική και ευρύτατη έννοια, η οποία είναι συνώνυμη με την «καθολική» έννοια της Εκκλησίας, όπως και σήμερα ακόμη χαρακτηρίζεται στο Σύμβολο της Πίστεως. Συνεπώς, ως «συνείδηση της Εκκλησίας», ο Αμίλκας Αλιβιζάτος θεωρεί την ορθή κατανόηση όλων των στοιχείων που συγκροτούν το ενιαίο εκκλησιολογικό σύνολο του ιστορικού και δογματικού πλαισίου της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ως της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας, δηλαδή της Una Sancta. Μάλιστα, διαπιστώνει ότι η «συνείδηση της Εκκλησίας» παραποιήθηκε και δεν εκφράστηκε ορθώς κατά την

⁴⁰ «Ακόμη περισσότερο, στην Καθολική Έκκλησία τήν ίδια, όλη ή δυνατή μέριμνα πρέπει νά ληφθεῖ, ὥστε νά διασφαλισθεῖ ὅτι τηροῦμε αὐτό πού ἔχει πιστευθεῖ παντοῦ, πάντοτε καί ἀπό ὅλους. Διότι αὐτό εἶναι ἀληθῶς καί μέ τήν αὐστηρότατην ἔννοιαν «Καθολικό», αὐτό πού περιλαμβάνει τά πάντα γενικῶς, ὅπως ἡ ἴδια ἡ λέξις καί ἡ λογική τοῦ πράγματος τό φανερώνει. Αὐτόν τόν κανόνα θά τόν τηρήσουμε ἐάν ἀκολουθοῦμε τήν καθολικότητα, ἀρχαιότητα καί συμφωνία. Θά ἀκολουθοῦμε τήν καθολικότητα, ἐάν ὁμολογοῦμε ὅτι ἀληθής εἶναι ἐκείνη ἡ πίστις πού ὁμολογεῖ ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία παντοῦ στόν κόσμον. Τήν ἀρχαιότητα, ἂν δέν ἀπομακρυνόμαστε γιά κανένα λόγο ἀπό τίς ἐρμηνεῖες ἐκεῖνες πού εἶναι φανερό ὅτι ἀναμφίβολα ἀσπάζονταν οἱ ἅγιοι πρόγονοί μας καί Πατέρες. Τήν συμφωνία, μέ ὅμοιο τρόπο, ἐάν προσκλίνουμε στούς ὁμόφωνους ὁρισμούς καί στίς ἀποφάσεις πού διατυπώθηκαν στήν ἀρχαιότητα ἀπό ὅλους ἡ τοῦλάχιστον ἀπό ὅλους σχεδόν τούς Ἱερεῖς καί τούς Διδασκάλους»

⁴¹ Ο Αλιβιζάτος είχε θέσει το ζήτημα αυτό ήδη κατά την εναρκτήρια ομιλία του στο Α' Συνέδριο Ορθόδοξης Θεολογίας το 1936, *Procès-Verbaux du premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes*, 29 Novembre - 6 Décembre 1936 / publiés par les soins du Hamilcar S. Alivisatos, Pyrsos, Athènes 1939, σσ. 42-54. Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ ἐπόψεως ορθοδόξου*, σ. 40. Βλ. επίσης, Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Αἱ σύγχρονοι θεολογικαὶ τάσεις ἐν τῇ ἐλληνικῇ ορθοδοξίᾳ», *Θεολογία* 1/1949, σσ. 82 ἐξ.

περίοδο του 17ου και 18ου αιώνα, όταν η ορθόδοξη θεολογία δέχθηκε νόθες και όθνηες επιδράσεις από τη Δύση με τις περίφημες Ομολογίες Πίστεως και το έντονα ομολογιακό πνεύμα τους. Ο Αλιβιζάτος κάνει λόγο για την «ψευδομόρφωση» της νεότερης ορθόδοξης συνείδησης, λόγω των ιστορικών συγκυριών, της Τουρκοκρατίας, των επιδράσεων της Δύσης, της αμάθειας και του φανατισμού. Οι συνθήκες αυτές επίδρασαν αρνητικά, αθόρυβα και ασυνείδητα, παραμορφώνοντας το περιεχόμενο της «συνείδησης της Εκκλησίας». Το φαινόμενο της «ψευδομόρφωσης» έγκειται στο να θεωρούνται πλέον ως γνήσιες και ορθόδοξες διδασκαλίες ή ακραιφνώς ορθόδοξα εκκλησιαστικά έθιμα, πράγματα τα οποία καταφανώς είναι λατινικής ή προτεσταντικής προέλευσης⁴².

Η συνείδηση της Εκκλησίας εκφράζει την υπόστασή της στο πλαίσιο της ορθόδοξης καθολικότητας⁴³. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος προβαίνει στη διερεύνηση της πλούσιας σημασίας της συνείδησης στην Αγία Γραφή και ιδιαιτέρως στον Απόστολο Παύλο. Η *καθαρή συνείδηση* είναι η βάση και η προϋπόθεση για την κατάρτιση και τη μετάδοση μέσω της κατήχησης της πίστης και του μυστηρίου του βαπτίσματος. Η κατήχηση και εν γένει η διακονία του λόγου αποτελεί θεμέλιο και αφετηρία της γνήσιας εκκλησιαστικής συνείδησης και ζωής των μελών της Εκκλησίας στο μυστικό σώμα του Χριστού. Η εκκλησιαστική συνείδηση είναι η ενότητα ως ομόφωνη έκφραση του πληρώματος της Εκκλησίας και ως διαρκής ποιμαντική και θεολογική μέριμνά της. Η συνείδηση της Εκκλησίας γεννά και διαμορφώνει το εκκλησιαστικό *ήθος* και *φρόνημα*, το οποίο με τη σειρά του κινεί και φανερώνει τη γνήσια εκκλησιαστική συνείδηση⁴⁴. Το έργο αυτό συνδέεται με το ποιμαντικό και κηρυκτικό έργο της Εκκλησίας, γι' αυτό και ο θεολογικός καταρτισμός των κληρικών και των λαϊκών μελών της είναι καίριος

⁴² Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η Συνείδησις της Εκκλησίας*, Ανάτυπον εκ της Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1955, σσ. 3-7, όπου ο Αλιβιζάτος παραπέμπει στη Συμβολική του Μεσολωρά (*Συμβολική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήναι 1883) και στον Ρουμάνο καθηγητή J. Mihalesco (βλ. τα έργα του, *Die Bekenntnisse der griechisch-orientalischen Kirche*, Leipzig 1904: «Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Lucaris», *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, 11-16/1931, σσ. 506-520) ως τυπικό σύμπτωμα των δυτικών επιδράσεων στη νεώτερη ορθόδοξη θεολογία.

⁴³ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η Συνείδησις της Εκκλησίας*, σ. 5.

⁴⁴ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η Συνείδησις της Εκκλησίας*, σσ. 9-11. Παρόμοιες αναφορές για το ήθος και το φρόνημα χρησιμοποιεί ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ για την πατερική θεολογία. Βλ. «Γρηγόριος ο Παλαμάς και η πατερική παράδοσις», *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δ. Τσάμη, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 144-165. Την έννοια του *φρονήματος* στην εκκλησιολογία αξιοποίησε ο Στυλιανός Χαρκιανάκις. Βλ. σχετικά, Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Η θεολογία ως ενσάρκωση του δόγματος: Σχόλια στη συμβολή του Αρχιεπισκόπου Αυστραλίας Στυλιανού Χαρκιανάκη στην Ορθόδοξη Εκκλησιολογία», στον τόμο *Αρχιεπίσκοπος Στυλιανός, Ποιμήν, Θεολόγος, Ποιητής/Archbishop Stylianos, Pastor, Theologian, Poet*, (Επιμ./Ed. Vassilis Adrahtas, Mario Baghos & Philip Kariatlis, St Andrew's Orthodox Press, Sydney 2020, σσ. 443-467.

για τη δημιουργία και καλλιέργεια της συνείδησης της Εκκλησίας. Αυτό σημαίνει επίσης, ανεξάρτητα από τα σταθερά και αναλλοίωτα δόγματα, ότι η ζωή της Εκκλησίας οφείλει να εξελίσσεται και να προσαρμόζεται ελεύθερα, δυναμικά και υπεύθυνα, κάνοντας χρήση της εκκλησιαστικής Οικονομίας στις εκάστοτε παρουσιαζόμενες συνθήκες της ζωής. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε η ζωή της Εκκλησίας γίνεται ευάλωτη και ευεπίφορη σε ποικίλες αλλοιώσεις, όπως συνέβη με τις αιρετικές διδασκαλίες και ομάδες. Η καλλιέργεια της γνήσιας εκκλησιαστικής συνείδησης είναι μέλημα ολόκληρης της Εκκλησίας, πρωτίστως όμως των ποιμένων, αλλά αφορά και κάθε μέλος της ξεχωριστά. Πάντοτε, όμως, στο πλαίσιο της ενσυνείδητης ελευθερίας και αγάπης, η σύνθεση των οποίων κινεί την όλη ζωή της Εκκλησίας. Το πόσο καίρια και σημαντική είναι η συνείδηση της Εκκλησίας, φαίνεται με την *πρόσληψη* των αποφάσεων των συνόδων από το πλήρωμα (κλήρος και λαός) της Εκκλησίας «σιωπηρώς ή εκπεφρασμένως»⁴⁵. Η ίδια η αποδοχή και καταξίωση των οικουμενικών συνόδων ως πράγματι οικουμενικών εξαρτάται από την πρόσληψη και αποδοχή τους από τη συνείδηση της Εκκλησίας. Η εκκλησιαστική ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα συνόδων που δεν έγιναν αποδεκτές από τη συνείδηση της Εκκλησίας και αποστερήθηκαν τον οικουμενικό χαρακτήρα και το κύρος τους. Εδώ, παρατηρεί ο Αλβιζάτος, ενεργοποιείται ο κατά πάντα δημοκρατικός χαρακτήρας της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την ενυπάρχουσα καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία, παρά τις κοσμικές επεμβάσεις, παρά την επιβαλλόμενη βία ή και νοθεία⁴⁶. Η συνείδηση της Εκκλησίας είναι το κύριο συστατικό της υπόστασής της ως θεανθρώπινου οργανισμού είτε ως μυστικό είτε ως ορατό και ιστορικό σώμα του Χριστού. Είναι ο κύριος παράγοντας και ο ρυθμιστής της γνησιότητας της *ορθοδοξίας* και της πραγματικής υπόστασης και ευστάθειας της Εκκλησίας. Ενώ στην Ορθόδοξη Εκκλησία η συνείδηση της Εκκλησίας αφορά τον κλήρο και τον λαό, στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το *consensus ecclesiae* περιορίζεται στη μοναρχική εξουσία του πάπα Ρώμης, ο οποίος συγκεντρώνει την ύψιστη αυθεντία του εκκλησιαστικού οργανισμού να αποφαινεται επί δογματικών ζητημάτων (*magisterium*).

⁴⁵ Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Η Συνείδησις της Εκκλησίας*, σσ. 15, 20 εξ, 30 εξ. Βλ. επίσης Αμίλκα Αλβιζάτου, «Το Κανονικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας», *Θεολογία* 1-2/1940, σσ. 42-43.

⁴⁶ Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Η Συνείδησις της Εκκλησίας*, σ. 33 εξ. Ο Αλβιζάτος στο ζήτημα αυτό παραπέμπει, όπως ακριβώς και ο Κομιακώφ παλαιότερα, στην πατριαρχική εγκύκλιο του 1848. Βλ. «Απάντηση των Ορθοδόξων Πατριαρχών της Ανατολής προς τον Πάπα Πίο Θ' (1848)», Ιωάννου Καρμίρη, *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Β', Αθήναι 1953, σσ. 902-925.

Σύμφωνα με τη θεώρηση του Αμίλκα Αλιβιζάτου, το ορατό σημείο και το μέσο της ενότητας των πιστών με το μυστικό σώμα του Χριστού είναι η Εκκλησία. Η γνήσια πίστη των μελών της είναι το θεμέλιο της Εκκλησίας, η οποία κατά τον Παύλο ονομάζεται «στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας» (Α΄ Τιμ. 3,15). Οι αλήθειες της πίστεως, όπως αποκαλύφθηκαν από τον Χριστό, φυλάσσονται στην εκκλησιαστική συνείδηση αμετάβλητες και ανόθευτες. Έδρα της πίστεως σύμφωνα με τη βιβλική και πατερική θεολογία είναι η *καρδιά* και όχι ο νους. Αυτό σημαίνει ότι τα σπέρματα της πίστεως αυξάνουν, καρποφορούν, αναπτύσσονται ή ενεργούν μόνο με την αγάπη, η οποία προέρχεται από το είναι του Θεού. Το δόγμα και ήθος συνδέονται βαθύτατα με την αγάπη. Δίχως αγάπη, αναφαίνονται κενές οι δογματικές αλήθειες, εφόσον πίστη άνευ αγάπης «οὐδέν ἐστι» (Α΄ Κορ. 13). Στη γραμμή αυτή αναπτύσσεται η θεολογική σκέψη και διδασκαλία των Ελλήνων Πατέρων. Η πράξη της κοινής ομολογίας της πίστεως, η λειτουργική έκφραση του «Πιστεύω», αποτελεί πράξη βαθύτερου θεολογικού χαρακτήρα και σπουδαιότητας, η οποία προέρχεται από το βάθος της καρδιάς και της καθαρής συνείδησης. Η βάση της πίστεως έχει ως κατευθυντήρια γραμμή την αγάπη, αυτή η αγάπη είναι ο *λόγος υπάρξεως* (*raison d'être*) της ενανθρωπήσεως του Χριστού κατά τον Παύλο⁴⁷. Η ΕΟΕ προτρέπει στη Θεία Λειτουργία «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν», εκφράζοντας τον βαθύτατο σύνδεσμο πίστεως και αγάπης στην ευχαριστιακή πράξη της Εκκλησίας. Η αγάπη μεταξύ των πιστών είναι απαραίτητη προϋπόθεση της πίστεως στον τριαδικό Θεό που είναι αγάπη⁴⁸.

Η Παράδοση της Εκκλησίας και η εξέλιξη των δογμάτων

Η ΕΟΕ είναι η αδιάκοπη συνέχεια της αρχαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας, η οποία πιστοποιείται με τη διδασκαλία του Σύμβολου της Πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως. Αυτό ασφαλώς δεν συνιστά αδυναμία μη περαιτέρω ανάπτυξης της διδασκαλίας της Εκκλησίας. Η αλήθεια δεν υπόκειται σε διαρκή μεταβολή, τα θεμελιώδη δόγματα της Αγίας Τριάδος, της χριστολογίας, της πνευματολογίας, της ανθρωπολογίας, της σωτηριολογίας και της εσχατολογίας δεν μπορούν να αναπτυχθούν πέρα από τα όρια των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, όπως διατυπώθηκαν στο Σύμβολο της Πίστεως. Η πλούσια φιλοσοφική και θεολογική

⁴⁷ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, σσ. 55-56.

⁴⁸ Βλ. Α΄ Ιω. 4,16: «καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ».

ανάπτυξη της διδασκαλίας αυτής έγινε από τους Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας ως κοινό αγαθό για κάθε χριστιανική Εκκλησία⁴⁹. Για παράδειγμα, η προσθήκη του Filioque, η οποία υιοθετήθηκε από όλες τις δυτικές Εκκλησίες και οδήγησε σε μεταγενέστερες δογματικές αναπτύξεις, δεν προσθέτει κάτι νέο από την ορθόδοξη σημασία της προσθήκης. Η ΕΟΕ δεν δημιουργεί νέες δογματικές διδασκαλίες, οι οποίες δεν στηρίζονται στην αποκάλυψη του Χριστού και στην Αγία Γραφή. Η ΕΟΕ αποφεύγει δογματικούς ορισμούς, όπως το πράττει η ΡΚΕ. Γι' αυτό και πολλά ζητήματα της δογματικής διδασκαλίας όχι μόνο δεν ορίστηκαν αλλά και δεν αναπτύχθηκαν από τις Οικουμενικές Συνόδους. Τα ζητήματα αυτά έγιναν απλώς δεκτά και βεβαιώθηκαν από τη «συνείδηση της Εκκλησίας».

Πολλοί δυτικοί θεολόγοι θεωρούν ότι η ΕΟΕ σταμάτησε στον 8ο αι. με την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο του 787 και δεν έχει πλέον να παρουσιάσει καμία δογματική κινητικότητα και εξέλιξη. Πράγματι, η όλη ορθόδοξη αντίληψη και νοοτροπία αντιτίθεται σε ανακριβείς δογματικούς καθορισμούς. Έτσι, όντως, δεν αναπτύχθηκε δογματικά και συστηματικά η περί μυστηρίων διδασκαλία. Η δε ορθόδοξη δογματική θεολογία δεν γίνεται με την ξερή νομική και νομοτεχνική τάση της ΡΚΕ (π.χ. με τη Σύνοδο του Τριδέντου) ούτε με το ομολογιακό και πολεμικό πνεύμα λεπτομερειακού καθορισμού της διδασκαλίας με ομολογίες και άρθρα εναντίον της Ρωμαιοκαθολικής ή εναντίον άλλων αντιτιθέμενων προτεσταντικών Εκκλησιών. Για τον λόγο αυτό η νεώτερη ορθόδοξη θεολογία σε μια προσπάθεια αυτοσυνειδησίας επιχειρεί να αποβάλει τις διάφορες δυτικές επιδράσεις που δέχθηκε επί Τουρκοκρατίας. Η προσπάθεια αποκάθαρσης των δυτικών επιδράσεων γίνεται με την εμπεριστατωμένη και συστηματική έρευνα στις πηγές της βιβλικής και πατερικής θεολογίας, προκειμένου να ανευρεθούν σε αυτήν τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης θεολογίας, τα οποία θα επιτρέψουν την περαιτέρω ανάπτυξή της, δίχως, όμως, παράβλεψη των συγχρόνων τάσεων και επιδιώξεων της νεώτερης θεολογίας της Δύσης⁵⁰. Η ασυνείδητη

⁴⁹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 56-57.

⁵⁰ Προς την κατεύθυνση αυτή ο Αλιβιζάτος θα ιδρύσει το 1958 το δεκαπενθήμερο εκλαϊκευμένο περιοδικό «Ορθόδοξος Σκέψις», του οποίου η έκδοση ατυχώς υπήρξε βραχύβια. Στο τελευταίο δημοσίευσμά του (βλ. «Η Εκκλησία εις το πλευρόν του λαού, Εισήγησις περί των σκοπών του Συνεδρίου», *Πρακτικά του Δ Πανελλήνιου Θεολογικού Συνεδρίου, «Εκκλησιαστικοί Πατέρες και Παιδεία» 31 Μαΐου-2 Ιουνίου 1969*, Αθήναι 1970, σσ. 71-75), ο Αλιβιζάτος θα επιστρέψει στο ζήτημα της επικαιροποίησης της πατερικής θεολογίας στην εποχή μας. Στην τελευταία αυτή μαρτυρία του, ο Αλιβιζάτος επισημαίνει προφητικά ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν μπορεί να είναι σύνθημα και κενή ρητορεία μιας νεκρής και στατικής παράδοσης, αλλά μαρτυρία της ζωντανής παράδοσης της Εκκλησίας με πλήρη ικανότητα προσαρμογής στη συνεχώς αναπτυσσόμενη και εξελισσόμενη ιστορία και ζωή της Εκκλησίας μέσα στον χρόνο. Για τον Αλιβιζάτο, το ζητούμενο είναι η ορθή έννοια της παράδοσης και η διεκδίκηση της θέσης της στη σύγχρονη κοινωνία και ζωή, καθόσον διαρκώς ανακαινίζεται με κεφαλή

αποδοχή επιδράσεων θα δώσει τη θέση της στην ορθόδοξη συνείδηση, η οποία θα έχει την ικανότητα να διακρίνει τα απαράδεκτα και τα απόβλητα, αλλά συγχρόνως και τα αποδεκτά και προσαρμόσιμα και άξια στοιχεία πραγματικής εκμεταλλεύσεως για την περαιτέρω ανάπτυξή της. Η νεώτερη ορθόδοξη θεολογία κάλλιστα μπορεί να προσλαμβάνει σύγχρονες τάσεις της δυτικής θεολογίας στις οποίες αναπτύσσονται εντελώς νέα και άγνωστα σε προηγούμενες εποχές στοιχεία, π.χ. όπως το κοινωνικό πρόβλημα, η ανθρωπολογία κ.ά., τα οποία είναι υποχρεωμένη να παρακολουθεί ώστε να αναπτύσσει τη δική της θεώρηση πάνω στα ζητήματα αυτά και με την ελεύθερη σκέψη της να προσαρμόζει και να επικαιροποιεί τις θέσεις της, δίχως να μετακινεί ή να μετατρέπει τις ορθόδοξες αντιλήψεις της⁵¹.

Στην Ορθόδοξη Εκκλησία υφίσταται ταυτότητα και αλληλοσυμπλήρωση μεταξύ Αγίας Γραφής και Παράδοσης. Η Παράδοση είναι η αυθεντική ερμηνεία των Γραφών. Η μεταγενέστερη εκκλησιαστική παράδοση καθορίζει την εκκλησιαστική ζωή σύμφωνα με τις εκάστοτε κρατούσες συνθήκες. Μολονότι η *παράδοση* σχετίζεται με την *Παράδοση*, εν τούτοις δεν είναι ουσιώδες και αναπόσπαστο τμήμα της. Η Παράδοση δεν δημιουργεί νέα δόγματα ή διδασκαλίες που δεν περιέχονται στην Αγία Γραφή. Τα παλαιά σύμβολα συντάχθηκαν και επικυρώθηκαν από τις Οικουμενικές Συνόδους ως παραδείγματα της Παράδοσης και σε συμφωνία με την Αγία Γραφή⁵².

Σε ένα πλαίσιο ελευθερίας της σκέψεως αποφεύγεται επιμελώς η λεπτομερής και σχολαστική διατύπωση των δογμάτων στην Ορθόδοξη Παράδοση της Εκκλησίας. Η αυθαίρετη προσθήκη του Filioque στο Σύμβολο της Πίστεως είναι απαράδεκτη.

της τον Χριστό και ανακαινιστική δύναμη το Άγιο Πνεύμα, το οποίο ποιεί συνεχώς «τα πάντα καινά» (Αποκ. 21,5). Η παράδοση, λοιπόν, δεν είναι συμβολική και απονεκρωμένη υπόθεση, αλλά βαθιά σπουδή και προσπάθεια να έλθει η Εκκλησία δίπλα στον λαό και στην κοινωνία. Ο θησαυρός των Πατέρων της Εκκλησίας είναι για την ανανέωση και αναγέννηση της Εκκλησίας, «ενώ αέρα θα δέρη αν η προσπάθεια αυτή θα μείνη εις ονόματα και εννοίας νεκράς, και κείμενα άνευ οιασδήποτε ζηδώρου εκ μέρους εκείνων πνοής ανακαινίσεως της μικρόν κατά μικρόν απονεκρουμένης Εκκλησίας» (σ. 73). Θεωρώντας επιτακτική την ανάγκη «αναμετακόμισης της Εκκλησίας στην κοινωνία», προέτρεπε τους θεολόγους να στραφούν προς τους πάντοτε ζωντανούς Πατέρες και να μην επιδοθούν σε ξερά γράμματα και κείμενα, «ίσως και διά την δημοσίευσιν νεκρών πατερικών φυλλάδων μάλιστα δι' εμπορικούς λόγους». Καθώς έλεγε, «Σας ομιλεί άνθρωπος σπουδαίως καθ' όλον τον επιστημονικόν βίον του προσπαθήσας με τας ασθενεστάτας δυνάμεις, τας οποίας διέθετε να φέρη τους Πατέρας εις το μέσον της σημερινής κοινωνίας και διατελών κατά το τέλος του βίου του εν απογοητεύσει πολλή δια την αποτυχίαν του» (σ. 74). Αντίθετα, έβλεπε στη θεολογία των Ρωμαιοκαθολικών και των Προτεσταντών να υπάρχει αληθής οργασμός αναζωογόνησης των πατερικών σπουδών όχι με τυπικό ή γραμματολογικό απλώς σκοπό αλλά με θετική στόχευση να αναδειχθεί το λειτουργικό και ποιμαντικό έργο τους. Ο τρόπος αυτός, εκτιμούσε, δείχνει τι υποχρέωση έχουμε εμείς, «διότι σήμερον δεν είναι, τουλάχιστον, όπως πρέπει να είναι» (σ. 75).

⁵¹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 58-59. Βλ. επίσης Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Το Κανονικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας», *Θεολογία* 1-2/1940, σ. 32.

⁵² Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 60.

Μάλιστα, η δι' Υιού ορθόδοξη ερμηνεία κάλλιστα θα μπορούσε να επιλύσει το ζήτημα αυτό. Στην πατερική θεολογία υφίσταται η διάκριση αμέθεκτης ουσίας και μεθεκτών θείων ενεργειών (θείας χάριτος) που κοινωνούνται στη ζωή της Εκκλησίας. Στη χριστολογία η Θεοτόκος τιμάται ως Μητέρα του Θεού όχι όμως με θεία ιδιώματα και με νέα μαριολογικά δόγματα, όπως η άσπιλη σύλληψη και η σωματική ανάληψη. Η ορθόδοξη θεοτοκολογία δεν είναι ταυτόσημη με τη ρωμαιοκαθολική μαριολογία. Οι ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι παρερμηνεύουν τις εκφράσεις και αναφορές της ορθόδοξης λατρείας στην Παναγία⁵³. Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος επισημαίνει ότι ο Χριστιανισμός λόγω του όλου απολυτρωτικού έργου του Χριστού έγινε περισσότερο ανθρωποκεντρική παρά θεοκεντρική πίστη. Το έργο του Χριστού απεργάζεται την υιοθεσία του ανθρώπου από τον Θεό διά της ζώσας εν αγάπη πίστεως⁵⁴.

Η περί Μυστηρίων και εσχάτων διδασκαλία της Εκκλησίας

Μυστηριακή κατεξοχήν είναι η βάση της εκκλησιολογίας του Αμίλκα Αλιβιζάτου. Τα μυστήρια είναι τα μέσα παροχής της χάριτος του Θεού με την οποία ο άνθρωπος γίνεται αληθινό και ζωντανό μέλος και όργανο της Εκκλησίας. Στην ΕΟΕ δεν υπάρχει δόγμα περί μυστηρίων όπως στη ΡΚΕ, το οποίο καθορίστηκε με την αντιμεταρρυθμιστική σύνοδο του Τριδέντου, ούτε ο αριθμός τους είναι κλειστός και καθορισμένος. Πέραν των δύο ή των επτά μυστηρίων, πολλές άλλες αγιαστικές τελετές ή πράξεις αποτελούν μέσα μετάδοσης της θείας χάριτος και της ευλογίας του Χριστού και της Εκκλησίας του⁵⁵.

Τα μυστήρια είναι πράξεις όχι μόνο των κληρικών, αλλά ολόκληρης της Εκκλησίας, δηλαδή κλήρου και λαού. Μάλιστα, η Θεία Ευχαριστία προϋποθέτει τη *σύναξη του λαού επί το αυτό*. Ο ιερέας μόνος του, δεν μπορεί να προβεί στην τέλεση της Ευχαριστίας, καθόσον συνιστά έκφραση της ενότητας της Εκκλησίας. Κάθε μέλος της Εκκλησίας συμμετέχει στη θεία χάρη για την οικοδομή και τον αγιασμό του όλου σώματός της, το οποίο διαρκώς αγιάζεται και αυξάνει εν Κυρίω. Ως προς τις εικόνες και τα λείψανα ο Αλιβιζάτος τονίζει τη συμμετοχή και του υλικού κόσμου στο

⁵³ Βλ. σχετικά Martin Jugie, *Homélies Mariales byzantines*, Paris 1926. Πρβλ. Salaville Séverien, «Mariologie byzantine et mariologie latine médiévale: Une coïncidence d'expression sur la Médiation de Marie», *Revue des études byzantines*, tome 11/1953, σσ. 266-271.

⁵⁴ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 61-64.

⁵⁵ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 64-65.

μυστήριο της σωτηρίας. Η ύλη αγιάζεται και αυτή και η πνευματικότητα συνοδεύεται κατ' ανάγκη πάντοτε και με υλικά στοιχεία. Η απολύτως πνευματική θεώρηση και αποβολή της υλικής φύσεως συνιστά πουριτανισμό. Στο πλαίσιο αυτό η Εκκλησία ανέπτυξε τα διάφορα συμβολικά χριστολογικά γράμματα, συμβολικές εικόνες και παραστάσεις, προσέλαβε την εικαστική τέχνη του ελληνορωμαϊκού πολιτισμικού περιβάλλοντος, και προχώρησε στη θεολογική και καλλιτεχνική ανάπτυξη της εικονογραφίας. Οι εικόνες καθίστανται ιερές λόγω της αγιότητας των εικονιζόμενων προσώπων και όχι λόγω της υλικής κατασκευής τους⁵⁶.

Η λατρεία στην ΕΟΕ είναι τόσο συνυφασμένη με τη δογματική διδασκαλία περί της φύσεως της Εκκλησίας, ώστε η υπόστασή της δεν γίνεται καν αντιληπτή δίχως τη λατρεία της. Ο τύπος της λειτουργικής ζωής δεν είναι κάτι εξωτερικό και επιφανειακό στην ΕΟΕ αλλά τμήμα και έκφραση της ουσιαστικής εκδήλωσης της πίστης ως ορθή ερμηνεία και κατανόηση του θησαυρού της αποκάλυψης του Χριστού στην Αγία Γραφή και κυρίως ως πηγή του μυστικού ή μυστηριακού χαρακτήρα της ορθόδοξης λατρείας. «Η όλη ατμόσφαιρα της ορθοδόξου λατρείας υποβαστάζει, ούτως ειπείν, το όλον περιεχόμενο της διδασκαλίας της Εκκλησίας»⁵⁷. Μέσω των μυστηρίων της Εκκλησίας αποκαλύπτεται εν πίστει το μυστήριο του Χριστού και κοινωνείται η θεία χάρη. Θεμέλιο των μυστηρίων και της μυστηριακής ζωής, όπως και της πίστεως, είναι ο Σταυρός και η Ανάσταση του Χριστού. Η ΕΟΕ ως Εκκλησία της Αναστάσεως διασώζει και διατηρεί το βίωμα της πρωτοχριστιανικής Εκκλησίας, γιορτάζοντας το μέγα γεγονός και «το φαιδρόν της αναστάσεως κήρυγμα» κάθε *Κυριακή* στη Θεία Ευχαριστία ως κατεξοχήν ημέρα του Κυρίου. Το στοιχείο αυτό είναι πρωταρχική προϋπόθεση της εκκλησιαστικής υποστάσεως και όχι απλώς της ΕΟΕ με την έννοια της μεταγενέστερης ομολογιακής προσθήκης. Πρόκειται για έκφραση της καθόλου Εκκλησίας, την οποία ορθώς διΐσχυρίζεται η ΕΟΕ ότι εκπροσωπεί εν μέσω του διηρημένου χριστιανικού κόσμου. Η ηχώ της αρχαίας Εκκλησίας αντηχεί στα λειτουργικά βιβλία της ΕΟΕ με έντονο τον αναστάσιμο χαρακτήρα στη λατρείας της. Στη λειτουργική έκφρασή της η ΕΟΕ προσέλαβε τον πολιτισμό και τη φιλοσοφία του Ελληνισμού. Το θεοφανικό στοιχείο των δεσποτικών εορτών είναι διάχυτο στην Ορθοδοξία. Ο Αλιβιζάτος θεωρεί ότι η Δύση με τον λογοκρατικό αριστοτελισμό της έδωσε έμφαση στα Χριστούγεννα, ενώ η Ανατολή έκανε κέντρο της πίστης και της

⁵⁶ Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ' επόψεως ορθοδόξου*, σ. 65-67.

⁵⁷ Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ' επόψεως ορθοδόξου*, σ. 76-79, εδώ 79.

ζωής της την Ανάσταση και το Πάσχα, λόγω της έμφασής της στον πλατωνισμό ως μετοχή στην αλήθεια και στο νόημά της. Κεντρικό γεγονός της ορθόδοξης λατρείας είναι η Θεία Ευχαριστία. Με την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας επιτυγχάνεται η ένωση και η θέωση του ανθρώπου με τον Θεό, με την προϋπόθεση της επάξιας μετάληψης. Προϋπόθεση αποτελεί η πίστη η δι' αγάπης ενεργουμένη. Η αγάπη είναι ο ενδότερος σύνδεσμος της χριστιανικής ηθικής με τη δογματική διδασκαλία και όχι η κατά φιλοσοφικοθεολογική *abstractio* και θεωρία απολογητική ανάπτυξη αυτού του συνδέσμου. Η αγάπη είναι ακόμη προϋπόθεση και της ομολογίας της πίστεως (του Συμβόλου της Πίστεως) κατά το «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν» τα θεμελιώδη δόγματα της πίστες για τον εν Τριάδι Θεόν, τον Θεάνθρωπο Χριστό, το Άγιο Πνεύμα, την Εκκλησία, το βάπτισμα, την εσχατολογική ανάσταση των ανθρώπων και τη μέλλουσα ζωή, όπως την δίδαξε ο Χριστός και ο Απόστολος Παύλος⁵⁸.

Στη Θεία Ευχαριστία τελείται η ένωση των μελών του μυστικού σώματος του Χριστού, της Εκκλησίας, ως έκφραση των εν πίστει αναγεννημένων αδελφών με κεφαλή τον Χριστό. Το κήρυγμα στη λατρεία, άνευ του οποίου δεν νοείται το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, κατέχει κεντρική θέση, όπως ακριβώς και στην αρχαία Εκκλησία. Αμέσως μετά αρχίζει η προετοιμασία τέλεσης του μυστηρίου με προϋπόθεση την εξακρίβωση της αγάπης και της επάξιας συμμετοχής στην τέλεση και κοινωνία του μυστηρίου. Ακολουθούν οι συστατικοί λόγοι του μυστηρίου και η επίκληση του Αγίου Πνεύματος, η ορατή ακόμη και αισθητή ένωση με τον Χριστό, καθώς και τα προκείμενα τίμια δώρα διατίθενται στους πιστούς ως ενωτικός σύνδεσμος με τον Κύριο. Ο Χριστός ως κεφαλή ενώνει ολόκληρο το μυστικό σώμα, τουτέστι την Εκκλησία. Η Εκκλησία καλεί τα μέλη της να προσέλθουν «μετά φόβου Θεού, πίστεως και αγάπης» και κατά την έκφραση του αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας, «ὁ χωρῶν χωρεῖται»⁵⁹ και χωρεί. Τίποτε δεν προστέθηκε εκ των υστέρων στη Θεία Λειτουργία από όλα εκείνα τα σημεία που δημιουργούν την ουσία του μυστηρίου και την απολύτως ακριβή σύστασή του και από τη σύσταση και την έννοια της Εκκλησίας. Η συμμετοχή κλήρου και λαού είναι προϋπόθεση του μυστηρίου και όχι αποκλειστικά και μόνον η παρουσία του κλήρου. Η δε τέλεσή της αναδεικνύεται ως κατεξοχήν έργον της Εκκλησίας εν συνόλω, ως *έργον του λαού*, ενώ ο κλήρος ως όργανό της ενεργεί όχι με

⁵⁸ Βλ. Αμίκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 77-79.

⁵⁹ Ιγνατίου Αντιοχείας, *Προς Σμυρναίους* VI.

δική του πρωτοβουλία και ευθύνη αλλά με προϋπόθεση ότι ενεργεί εξ ονόματος και για το πλήρωμά της Εκκλησίας όλης, «διά κλήρον τουτέστι και λαόν». Στο σημείο αυτό στηρίζεται ακριβώς και η απόλυτη αξία και εγκυρότητα της τέλεσης των μυστηρίων ακόμη και σε περιπτώσεις (απολύτως κατακριτέας) ατομικής αναξιοσύνης ή παντελούς ελλείψεως προσωπικής διαθέσεως του τελετουργούντος. Η τέλεση της λατρείας δεν είναι δυνατή δίχως την ενεργό συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου. Ολόκληρο το σώμα ενεργεί στη μυστική και συμβολική υπόσταση της Εκκλησίας, οικοδομεί και λατρεύει. Δεν κυριαρχεί το πρόσωπο του τελετουργούντος κληρικού, αλλά το πλήρωμα της Εκκλησίας. Υφίσταται ισοτιμία κληρικών και λαϊκών ως προς τη συμμετοχή και μέθεξη της θείας χάριτος. Εν τέλει, στη Θεία Ευχαριστία *προσφέρων και προσφερόμενος* δεν είναι ο κληρικός, αλλά ο Κύριος της Εκκλησίας. Στη Θεία Ευχαριστία παρίσταται συμβολικώς με την εικονογραφία ολόκληρη η Εκκλησία, θριαμβεύουσα και επίγεια: τότε η εικόνα καθίσταται πλήρης και η λατρεία δεν είναι αντικείμενο παρακολούθησης, αλλά πραγματικής και ενεργητικής συμμετοχής του πληρώματος της Εκκλησίας⁶⁰.

Το ίδιο έργο επιτελεί η υμνολογία και η εκκλησιαστική ποίηση με ανυπολόγιστο φιλοσοφικό και ποιητικό πλούτο, συμβάλλοντας στην όλη οικοδομή και πνευματική υπόσταση της Εκκλησίας. Ο Αλβιζάτος αναφέρεται στον ιερό Φώτιο, σύμφωνα με τον οποίο υπάρχει ποικιλία στις τελετουργικές πρακτικές και στα έθνη, δίχως να θίγονται τα κύρια διδάγματα και η ουσία της Εκκλησίας⁶¹.

Ως προς την εσχατολογία της ορθόδοξης θεολογίας, δεν υπάρχει μία σαφώς διατυπωμένη διδασκαλία. Ωστόσο, η παρούσα ζωή καθορίζει τη θέση κάθε ανθρώπου στη μέλλουσα ζωή ενώπιον του Θεού. Η ΕΟΕ δεν δέχεται το καθαρτήριο πυρ, που υπονοεί την επέμβαση της ορατής Εκκλησίας στην άορατη, η οποία πάντως διέπεται από την ανεξιχνίαστη βουλή του Θεού. Η ΕΟΕ τονίζει τη φιλόνητο πατρότητα του Θεού και την αδελφότητα των ανθρώπων, τη ζωή με πίστη και αγάπη στην παρούσα

⁶⁰ Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 81-83.

⁶¹ Βλ. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 84-85. Αμίλκα Αλβιζάτου, «Η λατρεία της Ορθοδόξου Εκκλησίας» *Εκκλησία*, 1952 σ. 219. Πρβλ. Ιωάννου Καρμίρη, *Ορθόδοξος Εκκλησιολογία*, Αθήναι 1973 σσ. 262-263. «Προλεγόμενα Σοφοκλέους Οικονόμου εις Αμφιλόχια», σ. κε', σημ. 3 και παρά Ι. Βαλέττα, *Φωτίου του σοφωτάτου και αγιωτάτου Πατριάρχου Κων/λεως Επιστολαί*, Λονδίνον 1864, σ. 156 και PG 102, 604 D-605 AD: «εν οίς ουκ έστι πίστις το αθετούμενον, ουδέ κοινού τε και καθολικού ψηφίσματος έκπτωσις, άλλων παρ' άλλοις εθών τε και νομίμων φυλαττομένων, ούτε τους φύλακας αδικείν, ούτε τους μη παραδεξαμένους παρανομείν, ορθώς αν τις κρίνει ειδώς διορίσαιο». Πρβλ. Δημητρίου Χωματηνού, «ου παν έθος αποσχίζειν της Εκκλησίας ισχύει, αλλά το προς διαφοράν άγον του δόγματος» Ρ - ΙΙ, Σύνταγμα... τ, Ε', σ. 432. Αμίλκα Αλβιζάτου, *Η Οικονομία κατά το κανονικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1949, σ. 85 εξ.

ζωή και την αποδοχή των ανθρώπων από τον Θεό παρά την αμαρτωλότητά τους. Η παρούσα ζωή εκλαμβάνεται υπεύθυνα ως προϋπόθεση και προετοιμασία της μέλλουσας. Πρόκειται για μία υγιή εσχατολογία και όχι για έναν απόλυτο προφητικό και χιλιαστικό εσχατολογισμό (υπερεσχατολογισμός). Εν τέλει, η εσχατολογία της ΕΟΕ είναι πολύτιμη για τις σημερινές περιστάσεις της σύγχρονης καθημερινής ζωής⁶².

Η δομή και οργάνωση της Εκκλησίας

Στην ΕΟΕ η τάξη και η διοικητική οργάνωση της Εκκλησίας είναι ουσιώδες μέρος της δογματικής διδασκαλίας και της υπόστασης της Εκκλησίας, διότι κατεστάθη από τον Χριστό ως αυθεντία και πνευματική εξουσία στην ορατή Εκκλησία (εκλογή των Αποστόλων και κατάστασις των επισκόπων-ποιμένων της). Καμία ανθρώπινη εξουσία δεν μπορεί να την αντικαταστήσει. Μολονότι η Εκκλησία είναι μοναρχική και απολυταρχική, διότι αναγνωρίζει ως μοναδική κεφαλή της τον Χριστό και το απόλυτο κύρος της εντολής της αγάπης, ωστόσο, στην ορατή της υπόσταση και στην όλη οργάνωση και δομή της είναι κατά βάση δημοκρατική. Το «πλήρωμα της Εκκλησίας» αποτελείται από τον κλήρο και τον λαό⁶³.

Η δομή της Εκκλησίας σχετίζεται με την κλήση των δώδεκα, με την ανάθεση της αποστολής και της διακυβέρνησης της Εκκλησίας, με την αυθεντία και το δικαίωμα της άφεσης των αμαρτιών σύμφωνα με την εντολή της αγάπης. Είναι σαφές ότι υφίσταται ισότητα στο λειτούργημα όλων των Αποστόλων άνευ εξαιρέσεως του Πέτρου. Οι επίσκοποι είναι οι διάδοχοι των Αποστόλων και περιβάλλονται από τους πρεσβυτέρους και τους διακόνους στη διακονία του σώματος-λαού της Εκκλησίας. Οι λαϊκοί είναι το κατά δικαίωμα κυβερνώμενο σώμα, δηλαδή έχουν το δικαίωμα να απαιτούν την πνευματική διακυβέρνησή τους από τους κληρικούς. Ωστόσο, αυτό καθόλου δεν σημαίνει ότι η θέση του λαϊκού είναι παθητική στην ΕΟΕ. Ο λαϊκός έχει λόγο και αυθεντία στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινωνίας. Οι κληρικοί εκλέγονται από τους λαϊκούς και οι λαϊκοί συμμετέχουν στη λατρεία και στη διοίκηση της

⁶² Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 70 εξ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Ο Σταυρωθείς και αναστάς Κύριος η ελπίς του κόσμου*, Αθήναι 1953, σσ. 70-71. Πρόκειται για αναφορά και θεολογικό σχόλιο του Αλιβιζάτου στη 2η Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ στο κολεγιακό προάστιο του Σικάγου Evanston το 1954, με κύριο θέμα τον εσχατολογικό προσανατολισμό της σύγχρονης κοινωνίας, προβάλλοντας τον σταυρωθέντα και αναστάντα Κύριο ως μόνη ελπίδα σωτηρίας του κόσμου.

⁶³ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σ. 70-72. Βλ. επίσης Αμίλκα Αλιβιζάτου, «Το Κανονικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας», *Θεολογία* 1-2/1940, σσ. 35-40.

Εκκλησίας. Στη συνείδηση της Εκκλησίας, η οποία είναι η κυρίαρχη δύναμη στον ανατολικό Χριστιανισμό, αναγνωρίζονται ίσα δικαιώματα μεταξύ των δύο τάξεων, των κληρικών και των λαϊκών. Το ευρύ δημοκρατικό πνεύμα της Εκκλησίας καταφαίνεται εκ του γεγονότος ότι οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων είναι υποχρεωτικές μόνον όταν η καλουμένη εκκλησιαστική συνείδηση, τουτέστι κλήρος και λαός, αποφανθεί ομοφώνως περί του κύρους και της αξίας των αποφάσεων αυτών⁶⁴. Η οργάνωση της Εκκλησίας είχε ως πρότυπο την Αποστολική Σύνοδο (Πρ. 15,22) κατά την οποία οι αποφάσεις ελήφθησαν με τη συμμετοχή όλων των τάξεων της Εκκλησίας: «Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ». Περαιτέρω η Εκκλησία οργανώθηκε σε τοπικές εκκλησίες και σε επισκοπές. Ο χαρακτήρας του πρωτείου είναι τιμητικός και μπορεί να τον κατέχει ακόμη και κάποια μικρή Εκκλησία, όπως τώρα η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, ανεξαρτήτως του μεγέθους ή της σμικρότητάς της: «Το Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον ἦτο ποτε ἡ ἰσχυροτέρα καὶ πλουσιότερα τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο τὸ προσδίδον εἰς αὐτὸ τὴν πρωτοκαθεδρίαν του, ἀλλ’ ἐντελῶς ἄλλοι ἱστορικῆς σημασίας λόγοι. Ἡ δυνάμῃς του εἶναι τώρα πάλιν διὰ μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς λόγους (διὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν) λίαν περιορισμένη, ἀλλὰ τὸ τιμητικὸν του πρωτεῖον γίνεται παρ’ ὅλων ἀποδεκτόν, ἀκριβῶς διὰ τοὺς ἱστορικοὺς λόγους καὶ τὴν πολύτιμον παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνοι ἐδημιούργησαν. Ἀρχικῶς υπήρχον –μετὰ τὴν διὰ τοῦ σχίσματος τοῦ θ’ καὶ ια’ αἰῶνος ἀπόσχισιν τοῦ πατριαρχείου τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ παλαιότερᾳ Ἐκκλησίᾳ ἦτο τὸ πρῶτον– πέντε αυτοκέφαλαι ἐκκλησίαι...». Μετὰ τὰ πρεσβυγενή πατριαρχεία καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου ἀκολούθησαν τὸ πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας (1589) καὶ οἱ νεώτερες αυτοκέφαλες καὶ αυτόνομες Ἐκκλησίες τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς κεντρικῆς καὶ βόρειας Εὐρώπης.

Ἡ ὅλη διοικητικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζει αὐστηρὴ καὶ με κάθε ἀκρίβεια τηρούμενη τάξη που βασίζεται στους ἱερούς κανόνες τῶν Οικουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν καταστατικῶν νόμων τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν με βάση τὴν κρατούσα στὴν Εὐρωπαϊκὴ ἐλευθερία καὶ με βάση τὴν ἀρχὴ τῆς Οικονομίας που ἀφορᾷ μιὰ σειρά ἀπὸ ζητήματα ἀκόμη καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ κανονικὴ τάξη (ἀποδοχὴ τοῦ βαπτίσματος ἢ τῶν μυστηρίων τῶν ετεροδόξων κ.λπ.) καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἐφόσον δὲν διακυβεύεται ἡ ευστάθεια τοῦ

⁶⁴ Βλ. Ἀμίλκα Αλιβιζάτου, *Περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, σσ. 72-74, 110. Ἐπίσης, ὁ Αλιβιζάτος παραπέμπει καὶ στὸ ἔργο του *Ἡ Συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1955, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, σ. 26.

εκκλησιαστικού οργανισμού και κυρίως η πίστη. Η αρχή της κατ' οικονομίαν επιεικούς παρεκκλίσεως εκ της αυστηρώς τηρουμένης κανονικής τάξεως επιβάλλεται για την αποφυγή επικίνδυνων εντάσεων και συνθηκών που μπορεί να απειλήσουν την ειρήνη και την ευστάθεια της Εκκλησίας. Χωρίς να αποτελεί κανόνα, η αρχή αυτή δημιουργεί ατμόσφαιρα βαθύτερης σημασίας για την ειρήνη της Εκκλησίας, παρά η αυστηρή νομική και άκαμπτη αντίληψη επιβολής μιας καθορισμένης και απαρέγκλιτης τάξης⁶⁵.

Ο διάλογος με τις άλλες Εκκλησίες

Παρά τις ιστορικές περιπέτειές της η Ορθόδοξη Εκκλησία, έχοντας τη συνείδηση της μίας και αδιαίρετης Εκκλησίας, έχει πλέον χρέος να μην κλείνεται ομολογιακά στον εαυτό της, αλλά να διαλέγεται υπεύθυνα με τον δυτικό χριστιανικό κόσμο, προκειμένου να φανερώσει τους θησαυρούς της αρχαίας Παράδοσης που διαφύλαξε και να συμμετάσχει ενεργά στην αποκατάσταση της ενότητας της Εκκλησίας. Στο έργο της αυτό η ορθόδοξη θεολογία οφείλει να προσλαμβάνει διαρκώς τα προβλήματα της δυτικής θεολογίας και του σύγχρονου κόσμου και να αναπτύσσει γόνιμα και δημιουργικά τη δική της σύγχρονη θεολογική θεώρηση. Πέρα από στενόκαρδες και στενοκέφαλες τάσεις περιορισμού στον μικρόκοσμο και στην αυτάρκεια κάθε μιας θρησκευτικής αντίληψης, ο ανόητος φόβος απεμπόλησης των θησαυρών της Ορθόδοξης Παραδόσεως είναι απλώς αβάσιμος και σαφές δείγμα άγνοιας, αστάθειας και ασθένειας ως προς τη δική τους πίστη και ομολογία εκείνων που ασπάζονται την απόλυτη εσωστρέφεια, διότι ο καλώς ιστάμενος υπερασπίζει και δεν προδίδει την πίστη του, έστω και με την παθητική απομόνωση και στάση του.

Η υπέρβαση των εθνικών Εκκλησιών και των πολλαπλών δικαιοδοσιών στην ορθόδοξη διασπορά

Παρά τις πολλές δικαιοδοσίες και τους εθνικισμούς των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών στη διασπορά, ο Αμίλκας Αλιβιζάτος προσέβλεπε με ελπίδα στη δημιουργία μιας ενιαίας αγγλόφωνης Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αμερική, η οποία θα αποτελούσε εκκλησιολογικό παράδειγμα για τις παραδοσιακά ορθόδοξες

⁶⁵ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 74-75. Βλ. επίσης, Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η Οικονομία κατά το κανονικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1949.

χώρες αλλά και για ολόκληρο τον χριστιανικό κόσμο. Ο καισαροπαπισμός της Ανατολής δημιούργησε τις εθνικές Εκκλησίες (παρόμοια και σε ορισμένες προτεσταντικές, π.χ. Γερμανική, Αγγλικανική, Σουηδική Εκκλησία κ.λπ.). Η Εκκλησία ακολουθεί την τύχη του έθνους υπό τον κρατικό χαρακτήρα του, τα τοπικά έθιμα λαμβάνουν εθνικό χαρακτήρα, ενώ το θρησκευτικό στοιχείο ταυτίζεται με το εθνικό σε απόλυτο βαθμό. Το Πάσχα στην Ελλάδα γιορτάζεται ως εθνική εορτή, συχνά οι εθνικοί πόλεμοι αποτελούν ύψιστη μέριμνα της Εκκλησίας. Πρόκειται για μία κληρονομιά της Τουρκοκρατίας, όταν η Εκκλησία θεωρούνταν ως προπύργιο της εθνικής σωτηρίας στις Βαλκανικές χώρες, ενώ το εθνικό όνομα ήταν δηλωτικό και της ορθόδοξης ιδιότητας. Η στενή αυτή συσχέτιση *έθνους και Εκκλησίας* έχει δύο όψεις: αφενός υφίσταται ένας τύπος σωβινιστικού εθνικισμού, (π.χ. η ξεχωριστή βουλγαρική εξαρχική διοίκηση στη Μακεδονία, όπου, παρά την πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου, προσπάθησε να επιβληθεί με τη βία, γεγονός το οποίο καταδικάστηκε ως *εθνοφυλετισμός* από τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως το 1862) και ο υγιής εκκλησιαστικός εθνικισμός, όπως συνέβη με τον απελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού αλλά και των άλλων ορθοδόξων εθνών εναντίον των Τούρκων, οι οποίοι καταπίεζαν με τον ζυγό τους την εθνική και τη θρησκευτική υπόσταση και ελευθερία τους. Το δε σύνθημα «δια την ελευθερίαν και του Χριστού την πίστιν την αγίαν» υπήρξε ο θαυμάσιος σύνδεσμος των εθνικών και χριστιανικών ιδεωδών του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, και εκφράστηκε με αγώνες και με βαρύτατες θυσίες αίματος του ελληνικού έθνους⁶⁶.

Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, έχοντας γνωρίσει εκ του σύνεγγυς την Ορθοδοξία της Αμερικής⁶⁷, εξέφρασε την ελπίδα και προσδοκία για τη δημιουργία μίας αγγλόφωνης αμερικανικής Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας με πολύτιμη αποστολή για όλη την

⁶⁶ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθοδόξου*, σσ. 100-102.

⁶⁷ Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος έκανε το πρώτο ταξίδι του στην Αμερική το 1918 επί κυβερνήσεως Βενιζέλου ως σύμβουλος του Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιου Μεταξάκη μαζί και με τον αρχιμανδρίτη καθηγητή και μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Αθηνών Χρυσόστομο Παπαδόπουλο. Βλ. Ιωάννη Κονιδάρη, «Εορτασμός Ιωβηλαίων Αμίλκα Αλιβιζάτου», σσ. 66-67. Ο Μητροπολίτης και Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Μελέτιος (Μεταξάκης) επιχείρησε να ενοποιήσει τις διάφορες ελληνορθόδοξες κοινότητες και να διοργανώσει τη κεντρική δομή της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας της Αμερικής. Ταξίδευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1918 για να δημιουργήσει έναν κεντρικό διοικητικό οργανισμό. Μέχρι τότε είχαν εμφανιστεί πάνω από 150 ενορίες σε όλη τη χώρα. Έτσι ύστερα από μία ιερατική σύναξη στη Νέα Υόρκη το 1921 δημιουργήθηκε η Αρχιεπισκοπή Βορείου και Νοτίου Αμερικής με πρώτο αρχιεπίσκοπο τον Μητροπολίτη Αλέξανδρο (Δημόγλου), στενό συνεργάτη του Μελέτιου Μεταξάκη. Το ίδιο έτος ο Μελέτιος εξελέγη οικουμενικός πατριάρχης και τον Απρίλιο του 1922 υπήγαγε την Αρχιεπισκοπή Βορείου και Νοτίου Αμερικής από την Εκκλησία της Ελλάδος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο με έναν σχετικό βαθμό αυτονομίας. Βλ. σχετικά Alexander Kitroeff, *Greek Orthodoxy in America: A Modern History*, New York, 2020.

ΕΟΕ και ίσως για ολόκληρο τον χριστιανικό κόσμο⁶⁸. Μέσα στη δημοκρατική παράδοση των ΗΠΑ η ενιαία αυτή Ορθόδοξη Εκκλησία θα ήταν δυνατό να αναπτύξει θετικό πνεύμα συνεργασίας και όχι αντιπαλότητας με τις υφιστάμενες χριστιανικές Εκκλησίες και πνευματικές δυνάμεις⁶⁹. Ο Αλιβιζάτος οραματιζόταν μία μεγάλη και ενιαία αμερικανική ΕΟΕ από Αμερικανούς επισκόπους. Έβλεπε την Ορθοδοξία στην Αμερική να διαθέτει εκσυγχρονισμένο κλήρο με υψηλή μόρφωση και εμφάνιση και να χρησιμοποιεί την κοινή αγγλική γλώσσα. Μια τέτοια εξέλιξη θα σήμαινε υπέρβαση του σημερινού κανονικού κυκεώνα διοίκησης των πολλαπλών και αλληπάλληλων εθνικών δικαιοδοσιών. Ο Αλιβιζάτος έκρινε ως απαράδεκτη τη διατήρηση της εθνολογικής διαίρεσης της Ορθοδοξίας στην Αμερική, την «αμερικανοποίηση» των ορθόδοξων δικαιοδοσιών άνευ προγράμματος, καθώς και την προϊούσα εξαφάνιση της ΕΟΕ και την αχρήστευση του θησαυρού της Παραδόσεώς της. Για το καλό της Ορθοδοξίας στην Αμερική θα υπήρχε μία θεολογική σχολή στη Βοστώνη, στην οποία θα συγχωνευόταν το ρωσικό σεμινάριο του Αγίου Βλαδιμήρου, ενώ εξέφραζε την ελπίδα ότι το δημοκρατικό πνεύμα θα μπορούσε να ελκύσει τους Προτεστάντες. Το μέλλον μιας ενιαίας ορθόδοξης θεολογικής σχολής στην Αμερική θα μπορούσε να προσλάβει

⁶⁸ Αυτό που δεν συνέβη στην εποχή του Αμίλκα Αλιβιζάτου φαίνεται ότι αρχίζει να συμβαίνει σιγά-σιγά στην εποχή μας. Νέες πρωτοποριακές θεολογικές τάσεις εμφανίζονται στους κόλπους της ορθόδοξης διασποράς, υπερβαίνοντας τα στενά όρια των εθνικών δικαιοδοσιών. Το 2017 ιδρύθηκε η International Orthodox Theological Association, επιχειρώντας να συμβάλλει στην ανάπτυξη και την ανανέωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, υποστηρίζοντας θεολογικά την πανορθόδοξη ενότητα και συνεννόηση ως μία έκφραση της συνοδικότητας εκ των κάτω, δίχως να ανήκει σε κάποια τοπική Εκκλησία. Το 2018 δημοσιεύθηκε το κείμενο «Υπέρ της του κόσμου ζωής: Το κοινωνικό ήθος της Ορθόδοξης Εκκλησίας...», το οποίο αποτελεί την πρώτη σοβαρή απόπειρα άρθρωσης ενός οικουμενικού ορθόδοξου λόγου στην Ορθόδοξη Διασπορά και μάλιστα της Αμερικής, πέρα από τις εθνικές και παραδοσιαρχικές τάσεις που εμφανίζουν οι εθνικές ορθόδοξες γηγενείς χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ρωσίας. Τα μέλη της εν λόγω Επιτροπής είναι τα εξής: π. Ιωάννης Χρυσανγής, Οικουμενικό Πατριαρχείο, David Bentley Hart, Ίνστιτούτο Προχωρημένων Σπουδών, Πανεπιστήμιο Notre Dame, George Demacopoulos, Καθηγητής Πανεπιστημίου Fordham, Carrie Frederick Frost, Καθηγήτρια Ουκρανικού Σεμιναρίου St. Sophia, π. Brandon Gallaher, Καθηγητής Πανεπιστημίου του Exeter, π. Perry Hamalis, Καθηγητής North Central College, π. Nicolas Kazarian, Ίερά Αρχιεπισκοπή Αμερικής, Aristotle Papanikolaou, Καθηγητής Πανεπιστημίου Fordham, James Skedros, Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Τιμίου Σταυρού, Gayle Woloschak, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Northwestern, Κωνσταντίνος Δελικωνσταντής, Όμ. Καθηγητής, Οικουμενικό Πατριαρχείο, Θεόδωρος Γιάγκου, Καθηγητής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Για το κείμενο σε διάφορες γλώσσες και για τα μέλη της επιτροπής βλ. τον ιστότοπο της Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής, https://www.goarch.org/social-ethos-preface?p_p_id=56_INSTANCE_LFTwhu1MDMyg&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&56_INSTANCE_LFTwhu1MDMyg_languageId=el_GR Βλ. επίσης μια πρώτη απόπειρα αποτίμησης της δυναμικής του εν λόγω κειμένου στο μικρό αφιέρωμα του περιοδικού *Σύναξη* 162/2022.

⁶⁹ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Περί της φύσεως της Εκκλησίας εξ επόψεως ορθόδοξου*, σ. 53.

παγκόσμια ακτινοβολία και να επιδράσει ακόμη και στην Ευρώπη αλλά και στην Ανατολή εφ' ολοκλήρου της Ορθοδοξίας⁷⁰.

⁷⁰ Βλ. Αμίλκα Αλιβιζάτου, *Η Ελληνική Ορθόδοξος Εκκλησία*, (Σειρά μαθημάτων εις το Πανεπιστήμιον και το Οικουμενικόν Ινστιτούτον του Σικάγου Απρίλιος 1953 & Ιούλιος 1954), Ανάτυπον της Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1955. σ. 2-13.